МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 07-131М групи
Спеціальності 053 Психологія Освітньо-професійної програми «Психологія»
Анна МАСЛЯНІК
Керівник: д.психол.н., професорка
Анжеліка КОЛЛІ-ШАМНЕ

Івано-Франківськ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП……..……...4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ…….……..……7

1.1. Визначення та типологія батьківських стосунків……...……7

1.2. Особливі потреби дітей: визначення та характеристики……..15

1.3. Психологічні особливості організації батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами……..24

Висновки до першого розділу……33

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ……36

2.1. Опис процедури емпіричного дослідження……...36

2.2. Обґрунтування інструментарію дослідження……42

2.3. Аналіз результатів дослідження…….50

2.4. Практичні рекомендації……...91

Висновки до другого розділу…….97

ВИСНОВКИ…….……..100

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...……..107

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В останні роки в Україні спостерігається зростання кількості дітей з особливими потребами. Це явище може бути пов'язане з покращенням діагностичних можливостей, підвищенням обізнаності суспільства про різні порушення розвитку та впливом несприятливих соціально-економічних факторів. Сучасні умови в Україні, позначені військовими діями, соціальною нестабільністю та економічними труднощами, створюють додаткові перешкоди для сімей, які виховують дітей з особливими потребами. Наслідки військових конфліктів, такі як переміщення населення, руйнування інфраструктури, втрати звичного середовища та соціальних зв'язків, значно ускладнюють життя таких сімей. Вони стикаються з обмеженим доступом до якісних медичних, освітніх та реабілітаційних послуг, що негативно впливає на можливості розвитку та адаптації дитини з особливими потребами.

Соціально-економічні труднощі, такі як фінансові витрати на лікування та реабілітацію, можуть значно ускладнювати життя батьків і дітей, оскільки медичні та освітні установи часто стають недоступними або перевантаженими. Це створює ситуацію, в якій батьки залишаються сам-на-сам із численними викликами, що супроводжують виховання дитини з особливими потребами, зокрема фінансовими, організаційними та емоційними труднощами. Батьки часто змушені відмовлятися від кар'єри чи особистих інтересів, щоб забезпечити належний догляд, і при цьому вони відчувають постійний стрес, емоційне виснаження, почуття ізоляції та непорозуміння з боку суспільства.

Психологічний тиск на батьків значно зростає в умовах кризових ситуацій, таких як воєнні дії та соціально-економічна нестабільність. Батьки стикаються з підвищеним рівнем тривоги за майбутнє своїх дітей, невизначеністю щодо можливостей отримання необхідної допомоги та емоційним вигоранням, що може негативно впливати на якість батьківських

стосунків та загальний психологічний клімат у сім'ї. У таких умовах важливість дослідження психологічних особливостей організації батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами стає ще більш нагальною.

Глибоке дослідження цих особливостей дозволить зрозуміти, як сучасна соціально-економічна та політична ситуація впливає на взаємодію між батьками та дітьми, і розробити цілеспрямовані програми підтримки, що враховують специфіку української реальності. Серед вітчизняних вчених також часто досліджується питання психологічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з особливими потребами, зокрема у працях О.О. Буковської, Г.Б. Варіної та О.В. Царькової, Л. О. Сіпко, Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко, Л.І. Прохоренко. Також важливими є дослідження зарубіжних авторів, таких як Reilly та Platz, Dix, Dale, Stoutjesdijk, Scholte та Swaab. Це допоможе не лише поліпшити якість життя цих сімей, але й сприятиме більш ефективній соціальній інтеграції дітей з особливими потребами. Розробка нових підходів та стратегій підтримки, з урахуванням сучасних викликів, сприятиме формуванню стійких сімейних відносин і забезпеченню належного розвитку дітей навіть у складних соціально-економічних умовах.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалась у межах науково-дослідної теми кафедри психології «Становлення та розвиток особистості в умовах соціальних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0125U001891).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості організації батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами.

Відповідно меті було поставлено наступні **завдання дослідження**:

1. Провести теоретичний аналіз сучасної наукової літератури з проблематики батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами;

2. Встановити психологічні особливості батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами;

3. Виявити взаємозв'язки між психологічними показниками дитячо-батьківських стосунків в сім'ях з дітьми з особливими потребами;

4. Розробка практичних рекомендацій батькам та спеціалістам щодо покращення стосунків з дітьми.

Об'єкт дослідження – дитячо-батьківські стосунки.

Предмет дослідження – психологічні особливості організації батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами.

У дослідженні було використано основні **методи дослідження**, а саме теоретичні, емпіричні та математико-статистичні:

теоретичні – аналіз, синтез та узагальнення сучасних знань з проблематики дослідження;

емпіричні – анкета соціально-демографічних даних, тест «Батьківсько-дитячі стосунки (PARI)», «Шкала сімейної адаптації й згуртованості (FACES-3)», «Шкала сімейного оточення (ШСО)», «Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО)»;

математико-статистичні – описова статистика, кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона), критерії значущих відмінностей (критерій Мана-Уітні).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у визначенні специфічних психологічних особливостей організації батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами. Вперше представлені емпіричні дані про вплив особливостей потреб дитини на формування батьківських стратегій, що забезпечують успішну адаптацію дітей з особливими потребами. Отримані результати розширюють уявлення про психологічні механізми підтримки дітей з особливими потребами, уточнюють роль батьків у процесі їх соціалізації та психологічного благополуччя.

Практична значимість одержаних результатів дослідження полягає у розробці практичних рекомендацій для батьків та спеціалістів, які працюють з дітьми з особливими потребами, спрямованих на покращення якості дитячо-батьківських стосунків. Матеріали дослідження можуть бути

використані у програмах психологічного супроводу сімей, що мають дітей з особливими потребами, а також у навчальних курсах для фахівців, які надають психолого-педагогічну допомогу. Практичне впровадження результатів сприятиме створенню сприятливого середовища для розвитку та соціалізації дітей з особливими потребами.

Апробація та публікація результатів дослідження. Результати емпіричного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології (протокол від 05.12.2025 №8), результати висвітлено у науковій збірці «Магістерські студії» Херсонського державного університету (тези «Взаємодія батьків і дітей із особливими потребами: психологічний аналіз», листопад 2025 р.).

Структура роботи складається зі вступну, двох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку та списку використаних джерел. Робота містить 24 таблиць, 7 рисунків та 126 найменувань проаналізованої наукової літератури. Основний обсяг роботи склав 106 сторінок, а загальний 121.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Визначення та типологія батьківських стосунків

Батьківські стосунки є однією з найважливіших складових психологічного розвитку дитини, визначаючи її емоційне благополуччя, соціальну адаптацію та когнітивний розвиток. У психологічній науці поняття батьківських стосунків розглядається як система емоційної, поведінкової та когнітивної взаємодії між батьками і дітьми, що формується на основі прив'язаності, виховних стратегій та міжособистісних комунікацій. Дослідники зазначають, що якість цих стосунків впливає на особистісний розвиток дитини та її психосоціальну адаптацію [99].

Особливості батьківських стосунків у сім’ях, що виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку, вимагають додаткової уваги, оскільки вони безпосередньо впливають на рівень емоційного благополуччя та соціальної взаємодії дитини. Дослідження показують, що в таких сім’ях рівень батьківського стресу є вищим, що впливає на комунікативні та виховні стратегії [35]. Водночас, процес виховання дітей дошкільного віку має свою специфіку: відзначається важливість позитивної взаємодії між батьками та дитиною, що сприяє когнітивному розвитку та становленню особистості [8].

Функція виховання в сім’ях молодших школярів визначається рівнем залученості батьків у освітній процес дитини, що впливає на її академічну мотивацію та загальний розвиток [21]. Крім того, дитячо-батьківські стосунки можуть виступати як фактор соціально-психологічного супроводу дітей у складних життєвих обставинах, де підтримка батьків є ключовим елементом формування емоційної стійкості [17].

Комунікаційний аспект батьківських взаємин також є важливим для формування прив'язаності. Зокрема, застосування асистованої комунікації позитивно впливає на довіру між батьками та дітьми, забезпечуючи ефективну взаємодію в процесі виховання [29]. Специфіка спілкування в підлітковому віці, своєю чергою, залежить від типу дитячо-батьківських відносин: конфліктність у підлітків часто корелює з нестабільністю стосунків у родині та недостатнім рівнем емоційної підтримки [4].

Батьківський стиль виховання також відіграє ключову роль у формуванні поведінкових стратегій дитини. Дослідження показують, що рівень асертивності особистості в юнацькому віці пов'язаний із виховними методами, що використовуються в родині [33]. Особливу увагу привертають дитячо-батьківські стосунки в умовах кризових ситуацій, зокрема військового стану, коли родина стає основним джерелом емоційної підтримки та стабільності для дитини [15].

Ефективна взаємодія між батьками та дітьми ґрунтується на кількох ключових характеристиках. По-перше, це емоційна підтримка, яка сприяє формуванню довіри, впевненості та психологічної стабільності у дитини [120]. По-друге, важливим є баланс між контролем і свободою, що дозволяє дитині розвивати автономність, не відчуваючи надмірного тиску з боку батьків [67]. По-третє, конструктивна комунікація, що базується на відкритості, здатності вислухати та приймати думки дитини, є необхідною умовою для гармонійних батьківських стосунків [76].

Батьківські стосунки також відіграють ключову роль у формуванні особистості дитини. Дослідження підтверджують, що стиль виховання та характер взаємодії між батьками й дітьми впливають на емоційну регуляцію, рівень самооцінки та розвиток когнітивних здібностей дитини. Наприклад, позитивні батьківські стосунки сприяють розвитку відкритості до нових знань, комунікативних навичок та емоційної стійкості [11]. Водночас дисфункціональні взаємини можуть спричинити низький рівень

самоприйняття, невпевненість у власних силах та труднощі у встановленні міжособистісних зв'язків [116].

У психологічній науці існує декілька основних підходів до вивчення батьківсько-дитячих стосунків, серед яких значне місце займають психоаналітичний підхід, теорія прихильності та системний підхід до сімейних взаємин. Кожен із цих підходів розглядає батьківські стосунки крізь призму специфічних механізмів взаємодії між батьками та дітьми, а також їхнього впливу на психологічний розвиток дитини.

Психоаналітичний підхід, заснований на працях Зигмунда Фрейда та продовжений його послідовниками, розглядає батьківські стосунки як ключовий фактор формування особистості дитини. Основна увага приділяється раннім дитячим переживанням, які, згідно з психоаналітичною теорією, впливають на подальші міжособистісні взаємодії та розвиток психічної структури індивіда [107]. Фрейд наголошував на значенні несвідомих мотивів і конфліктів у формуванні дитячо-батьківських відносин, зокрема на ролі Едіпового комплексу в розвитку ідентичності та емоційної регуляції дитини. В подальшому, Ерік Еріксон розширив психоаналітичний підхід, запропонувавши теорію психосоціального розвитку, в якій особливу увагу приділив значенню довіри у ранніх стосунках між батьками і дітьми, що впливає на подальше соціальне функціонування особистості [78].

Теорія прихильності, розроблена Джоном Боулбі та розширена Мері Ейнсворт, пояснює батьківські стосунки через механізми формування емоційного зв'язку між дитиною та основним опікуном. Основний принцип цієї теорії полягає в тому, що якість ранньої прихильності визначає стиль міжособистісних взаємин у дорослому віці [70]. Айнсворт у своїх експериментальних дослідженнях виділила чотири основні типи прихильності: безпечний, тривожно-амбівалентний, уникаючий і дезорганізований, що дає можливість прогнозувати майбутню поведінку дитини у міжособистісних стосунках [87]. Важливо зазначити, що

прихильність формується на основі емоційної чутливості батьків до потреб дитини, що має довготривалий вплив на її психосоціальний розвиток [86].

Системний підхід до сімейних взаємин, розроблений такими дослідниками, як Сальвадор Мінухін та Вірджинія Сатир, розглядає сім'ю як цілісну систему, в якій кожен її член виконує певні ролі, а відносини між ними впливають на загальну сімейну динаміку [50]. Мінухін підкреслював важливість меж у сімейній системі, що визначає рівень автономії та контролю у стосунках між батьками і дітьми. Сатир, своєю чергою, наголошувала на ролі комунікації у побудові здорових сімейних взаємин та розвитку емоційної стійкості у дітей [68]. Важливо зазначити, що цей підхід надає велике значення взаємодії між батьками та дітьми в контексті сімейної системи, враховуючи соціокультурні фактори та особистісні характеристики кожного члена родини.

Психоаналітичний підхід зосереджується на глибинних несвідомих механізмах і ранньому досвіді взаємодії з батьками. Теорія прихильності наголошує на важливості емоційного зв'язку та стабільності у стосунках між батьками і дітьми, що визначає їхню майбутню соціальну поведінку. Системний підхід розглядає сім'ю як комплексну взаємопов'язану структуру, у якій батьківські стосунки є ключовим елементом підтримки гармонійного розвитку дитини.

Однією з найбільш усталених класифікацій є поділ на авторитарні, демократичні та ліберальні (перемісивні) моделі виховання. Авторитарний стиль характеризується жорсткими вимогами, високим рівнем контролю та обмеженою автономією дитини. Дослідження показують, що така модель виховання може сприяти дисциплінованості, але водночас асоціюється з низькою самооцінкою, підвищеною тривожністю та труднощами у соціальних взаємодіях [86]. Демократичний стиль, навпаки, базується на рівноправній комунікації між батьками та дітьми, підтримці емоційного зв'язку та врахуванні потреб дитини. Такий підхід сприяє розвитку самостійності, високої самооцінки та соціальної активності [59]. Ліберальний

стиль характеризується мінімальним контролем з боку батьків, що може сприяти розвитку творчості та незалежності, проте водночас асоціюється з низьким рівнем самодисципліни у дітей [80].

Окрім стилю виховання, важливу роль відіграє емоційний тон батьківських стосунків, який може бути теплим, холодним або суперечливим. Теплі стосунки характеризуються емоційною підтримкою, розумінням та відкритістю у спілкуванні, що сприяє психологічному благополуччю дитини та її успішній адаптації у суспільстві [118]. Холодні стосунки відзначаються емоційною відстороненістю батьків, що може призводити до формування у дитини тривожних або уникаючих моделей прихильності та підвищеного рівня стресу [85]. Суперечливі стосунки характеризуються нестабільністю емоційної взаємодії, коли періоди підтримки змінюються епізодами жорсткості або байдужості, що може спричиняти труднощі у розвитку довіри та стабільної самооцінки у дитини [43].

Науковці також розглядають позитивні та негативні типи батьківських відносин, враховуючи їхній вплив на психологічний розвиток дитини. Позитивні стосунки характеризуються взаємоповагою, підтримкою, емоційною стабільністю та розвитком автономності дитини, що сприяє її впевненості у власних силах та успішній соціальній адаптації. Негативні типи стосунків, до яких відносяться надмірний контроль, байдужість або агресія з боку батьків, асоціюються з підвищеним ризиком розвитку депресивних станів, труднощами у міжособистісних стосунках та проблемами з емоційною регуляцією у дітей [93].

Отже, класифікація батьківських стосунків є багатовимірною і охоплює як стиль виховання, так і емоційний аспект взаємодії між батьками і дітьми. Вибір конкретної моделі впливає на психологічний та соціальний розвиток дитини, її рівень самооцінки, адаптаційні здібності та майбутню поведінкову стратегію. Розуміння цих аспектів є важливим для розробки ефективних підходів до батьківства, що сприятиме гармонійному розвитку дітей.

Особистісні характеристики батьків, такі як темперамент, рівень стресостійкості та емоційна регуляція, є визначальними у встановленні дитячо-батьківських відносин. Дослідження вказують, що батьки з високим рівнем емоційної стійкості демонструють більшу здатність до підтримки відкритого спілкування та встановлення довірливих відносин із дітьми [123]. Натомість, високий рівень стресу та низька емоційна регуляція батьків часто корелюють із підвищеною жорсткістю у вихованні та меншим рівнем емоційної чутливості до потреб дитини. Крім того, темперамент батьків впливає на їхній підхід до виховання, зокрема, екстравертовані батьки частіше залучаються до активних форм взаємодії, тоді як інтровертовані можуть надавати перевагу більш спокійним і менш вираженим проявам батьківської уваги [122].

Соціальні та економічні умови сім'ї також є визначальним чинником у формуванні батьківських стосунків. Дослідження показують, що низький рівень матеріального забезпечення та фінансова нестабільність можуть сприяти підвищенню рівня стресу серед батьків, що негативно впливає на їхню взаємодію з дітьми [94]. Водночас, сім'ї з вищим рівнем доходу частіше демонструють більш стабільні та гармонійні стосунки, що пояснюється можливістю забезпечити кращі умови для розвитку дитини, зниженням рівня конфліктності у сім'ї та доступом до якісних освітніх та медичних послуг. Крім того, батьки, які мають вищий рівень освіти, частіше застосовують демократичні моделі виховання, тоді як у сім'ях з нижчим рівнем освіти може спостерігатися більший ухил у бік авторитарного або ліберального стилю виховання [42].

Окрему роль у формуванні батьківських стосунків відіграє сімейна історія та міжгенераційні моделі виховання. Батьки часто наслідують виховні стратегії, які вони самі пережили у дитинстві. Дослідження свідчать, що позитивні батьківські моделі передаються з покоління в покоління, сприяючи формуванню стабільних та довірливих стосунків між батьками та дітьми [39]. Водночас, батьки, які зазнали негативного або жорсткого виховання у своєму

дитинстві, можуть або відтворювати подібну модель у власній сім'ї, або, навпаки, свідомо змінювати свій підхід до виховання з метою уникнення негативного впливу на своїх дітей. Міжгенераційні патерни виховання також корелюють із рівнем батьківського стресу та здатністю батьків до ефективного управління конфліктами у родині [46].

Таким чином, характер батьківських стосунків визначається складною взаємодією індивідуальних, соціальних та міжгенераційних чинників. Темперамент батьків, рівень їхньої стресостійкості, фінансова стабільність сім'ї та вплив виховних моделей, успадкованих із дитинства, відіграють критичну роль у формуванні стилю взаємодії з дітьми. Розуміння цих факторів є важливим для розробки ефективних програм психологічної підтримки батьків, що сприятиме покращенню дитячо-батьківських відносин та гармонійному розвитку дітей.

Батьківські стосунки є динамічним процесом, що змінюється залежно від етапу розвитку дитини, кризових ситуацій та загальних трансформацій сімейного життя. Важливим аспектом є адаптація батьків до нових викликів у взаємодії з дітьми, що визначається як внутрішніми психологічними факторами, так і зовнішніми соціальними обставинами.

На різних етапах розвитку дитини батьківські стосунки зазнають значних змін. У ранньому дитинстві батьки виконують функцію основного джерела безпеки та емоційної підтримки. В цей період надзвичайно важливим є розвиток прихильності, оскільки вона впливає на подальший емоційний і соціальний розвиток дитини [83]. У молодшому шкільному віці відносини стають більш структурованими, оскільки дитина починає взаємодіяти з соціальним середовищем за межами сім'ї, що вимагає зміни батьківських стратегій виховання. Підлітковий період є особливо складним, оскільки характеризується посиленням автономії дитини та можливими конфліктами через зміну меж особистої свободи та контролю [124]. У дорослому віці батьківські стосунки набувають рівноправного характеру, змінюючись від відносин залежності до партнерських взаємин.

Кризи та конфлікти у батьківсько-дитячих відносинах є неминучою складовою їх розвитку. Зокрема, одним із головних джерел конфліктів є перехідний період, коли дитина стає підлітком і починає прагнути до більшої незалежності. У цей час може зростати рівень непорозуміння між батьками та дітьми, що впливає на емоційний клімат у сім'ї [100]. Дослідження показують, що позитивні батьківські стосунки можуть виступати захисним фактором під час сімейних криз, допомагаючи зменшити рівень конфліктності та сприяти психологічному благополуччю дитини [112].

Окрім вікових змін та криз, на батьківські стосунки впливають суттєві життєві події, такі як розлучення, народження другої дитини чи переїзд. Розлучення батьків є одним із найбільш значущих факторів, що може змінити характер взаємодії між батьками та дітьми. Дослідження підтверджують, що негативні наслідки розлучення для дітей значною мірою залежать від рівня конфліктності між батьками та їхньої здатності підтримувати позитивні контакти з дитиною після розриву стосунків [40]. Деякі дослідження також свідчать, що не саме розлучення як таке, а міжбатьківські конфлікти до та після нього є визначальним фактором впливу на емоційний стан дитини [77].

Народження другої дитини також змінює динаміку батьківських відносин, оскільки увага батьків розподіляється між кількома дітьми. Від цього можуть змінюватися не лише стосунки між батьками та старшою дитиною, а й її емоційний стан та поведінка, що потребує особливої уваги з боку батьків для забезпечення гармонійної адаптації до нових умов [84]. Важливим є також врахування змін у стосунках під час таких життєвих подій, як переїзд, що може спричиняти додатковий стрес для дитини, особливо якщо він супроводжується зміною школи або соціального оточення. Дослідження свідчать, що у таких ситуаціях зростає потреба у стабільній батьківській підтримці, яка допомагає дитині адаптуватися до нових умов [81].

Таким чином, батьківські стосунки змінюються протягом життя, адаптуючись до вікових етапів дитини, кризових ситуацій та значущих життєвих подій. Розуміння цих змін є критично важливим для підтримки здорового емоційного клімату у сім'ї, що сприяє психологічному благополуччю дитини та її гармонійному розвитку.

1.2. Особливі потреби дітей: визначення та характеристики

Поняття «особливі потреби дітей» охоплює широкий спектр станів, що впливають на їхній розвиток, навчання та соціальну адаптацію. Сучасні підходи до визначення особливих потреб розглядають їх як комбінацію медичних, освітніх і соціальних факторів, що створюють потребу в додатковій підтримці та адаптації середовища для забезпечення оптимального розвитку дитини. Відповідно до міжнародних класифікацій, особливі потреби можуть бути спричинені як нейроонтогенетичними порушеннями, так і іншими фізичними або психічними станами, що потребують індивідуального підходу [101].

Сімейне середовище відіграє важливу роль у формуванні соціальних навичок дітей з особливими потребами, оскільки воно визначає характер їхньої адаптації та взаємодії із суспільством. Дослідження свідчать, що сім'я як система взаємодії забезпечує базові механізми підтримки та розвитку дітей із проблемною поведінкою, особливо коли батьки отримують відповідний психологічний супровід [18]. Вплив родинного середовища також проявляється у формуванні мовленнєвого розвитку, оскільки діти раннього віку з порушеннями мовлення часто потребують додаткової корекційної підтримки для забезпечення ефективної комунікації [31].

Соціалізація дітей із особливими потребами є складним і багатовимірним процесом, що значною мірою залежить від адаптивних можливостей сім'ї та доступності психолого-педагогічного супроводу в освітніх установах [30]. Зокрема, наявність психотравмуючого досвіду може значно ускладнювати інтеграцію дітей у соціальне середовище, посилюючи

труднощі у встановленні міжособистісних відносин [19]. В умовах складних життєвих обставин, таких як військовий конфлікт, особливості прояву стресу серед дітей можуть мати довготривалі наслідки для їхнього когнітивного та емоційного розвитку [5].

Окрім соціального чинника, важливу роль у формуванні особливих потреб відіграють фактори навколишнього середовища. Дослідження підтверджують, що соціальна модель розуміння особливих потреб включає не лише медичні аспекти, а й екологічні умови, які впливають на рівень функціональної адаптації дитини [13]. Дошкільне освітнє середовище також може відігравати вирішальну роль у всебічному розвитку дітей, коли інтегративні підходи сприяють покращенню їхньої соціальної та когнітивної адаптації [26].

Особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами включають не лише психолого-педагогічні аспекти, а й специфіку їхнього фізичного стану. Дослідження підтверджують, що розвиток моторики, когнітивних функцій та емоційної регуляції є взаємопов’язаними компонентами, що визначають загальну якість життя дитини [14]. Водночас, визначення функціонально-мовленнєвих труднощів потребує нових інноваційних підходів, що дозволяють розширити можливості діагностики та підтримки дітей з особливими потребами [9].

Категоризація особливих потреб здійснюється відповідно до основних міжнародних систем діагностики: ICF (Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я), DSM-5 (Діагностичний і статистичний посібник із психічних розладів, 5-е видання) та ICD-11 (Міжнародна класифікація хвороб, 11-е видання). Згідно з класифікацією ICF, особливі потреби визначаються не лише як порушення функціональних можливостей, але й як взаємодія між біологічними факторами та середовищем, що може або полегшувати, або ускладнювати розвиток дитини [91]. У DSM-5 особливі потреби дітей частіше асоціюються з розладами нейророзвитку, такими як розлади спектра аутизму, синдром

дефіциту уваги та гіперактивності (ADHD), специфічні порушення навчання та інші стани, що впливають на когнітивне та емоційне [56]. ICD-11 значною мірою гармонізована з DSM-5, але має певні відмінності в підході до класифікації інтелектуальних порушень, включаючи більш гнучкі критерії для визначення розладів навчання та поведінкових особливостей [66].

Одним із дискусійних питань є розмежування понять «інвалідність», «особливі потреби» та «порушення розвитку». Інвалідність традиційно визначається як стан, що суттєво обмежує повсякденне функціонування людини, однак у сучасному розумінні вона розглядається не лише через призму медичних обмежень, а й через соціальний контекст, що впливає на можливість інтеграції людини в суспільство [49]. Особливі потреби можуть не передбачати юридичного статусу інвалідності, але потребують спеціальних умов для навчання, соціалізації або медичної допомоги. Порушення розвитку є більш вузьким поняттям, що охоплює специфічні розлади, такі як затримка мовленнєвого розвитку, моторні порушення або дефіцити сенсорної інтеграції, які можуть мати різні ступені тяжкості та впливу на життєдіяльність [82].

Визначення та класифікація особливих потреб у дітей є багаторівневим процесом, що враховує як медичні, так і соціальні фактори. Використання міжнародних діагностичних систем, таких як ICF, DSM-5 та ICD-11, дозволяє стандартизувати підхід до оцінки та підтримки дітей із різними видами порушень, забезпечуючи їм доступ до необхідної допомоги та умов для повноцінного розвитку.

Когнітивний розвиток дітей з особливими потребами значною мірою залежить від природи їхніх індивідуальних порушень та рівня підтримки з боку сім’ї, освітніх установ та медичних спеціалістів. Дослідження показують, що діти з особливими потребами можуть мати широкий спектр когнітивних особливостей, включаючи труднощі у навчанні, порушення пам’яті, знижену здатність до концентрації уваги, а також уповільнене мовленнєве або соціокогнітивне функціонування [110]. Деякі діти

демонструють високу пластичність у процесах навчання, але потребують спеціальних методів та адаптованих стратегій засвоєння матеріалу. При цьому особливо важливим є розуміння, що когнітивний розвиток таких дітей може відбуватися нерівномірно, що потребує індивідуального підходу у навчанні та корекційній роботі.

Емоційна регуляція та поведінкові особливості дітей з особливими потребами також зазнають впливу їхнього стану здоров'я та соціальних умов. Діти з порушеннями розвитку часто стикаються з труднощами у вираженні емоцій, розпізнаванні почуттів інших людей та управлінні стресовими ситуаціями. Дослідження свідчать, що низька здатність до емоційної саморегуляції часто супроводжується імпульсивною поведінкою, підвищеною тривожністю або агресією, що ускладнює соціальну взаємодію. Важливим фактором у формуванні навичок емоційної регуляції є підтримка з боку батьків, педагогів та психологів, які можуть використовувати спеціальні методики для навчання дітей навичкам самоконтролю та ефективної комунікації [103].

Рівень адаптації та стресостійкості дітей з особливими потребами значною мірою залежить від підтримуючого середовища, яке створюють для них батьки, вчителі та соціальні служби. Діти, які мають позитивний досвід соціалізації, адаптуються краще, демонструючи вищий рівень стресостійкості навіть у складних життєвих ситуаціях [28]. Однак нестача адаптаційних ресурсів, таких як соціальна підтримка чи доступ до психологічної допомоги, може спричинити значне збільшення рівня стресу, що негативно позначається на навчанні, поведінці та загальному психологічному стані дитини [71]. Сучасні підходи до підтримки дітей з особливими потребами акцентують увагу на розвитку їхньої здатності до саморегуляції через спеціальні навчальні програми та психолого-педагогічні інтервенції.

Діти з особливими потребами часто мають труднощі у соціальній взаємодії, що проявляється у їхньому спілкуванні з однолітками та дорослими. Взаємодія таких дітей значною мірою залежить від характеру

їхніх потреб, рівня мовленнєвого розвитку, а також підтримки, яку вони отримують у соціальному середовищі. Дослідження показують, що діти з комунікативними порушеннями, такими як розлади спектра аутизму чи затримка мовного розвитку, стикаються з труднощами у розумінні соціальних сигналів, встановленні контактів та підтримці діалогу [105]. Крім того, обмежений словниковий запас та особливості когнітивної переробки інформації можуть впливати на здатність до розпізнавання невербальних сигналів та тональності мовлення, що ускладнює інтеграцію дитини у соціальне середовище.

Одним із головних викликів для дітей з особливими потребами є соціальна ізоляція, яка може виникати внаслідок труднощів у спілкуванні та неприйняття з боку однолітків. Дослідження підтверджують, що діти з особливими потребами часто відчувають соціальне відторгнення та меншу кількість можливостей для неформального спілкування, що призводить до формування почуття самотності та низької самооцінки [44]. Для подолання цієї проблеми використовуються різні стратегії, включаючи інклюзивну освіту, терапевтичні групи та спеціальні навчальні методики, спрямовані на розвиток соціальних навичок. Дослідження свідчать, що використання ігрової терапії може значно покращити соціальні навички таких дітей, оскільки гра створює безпечний простір для розвитку комунікативних здібностей та емоційного вираження [89].

Важливу роль у соціальній адаптації дітей з особливими потребами відіграє родинне середовище. Батьки виступають першими посередниками у процесі соціалізації, допомагаючи дитині встановлювати контакти, розвивати навички комунікації та долати труднощі у спілкуванні. Дослідження показують, що рівень соціальної взаємодії таких дітей безпосередньо залежить від ступеня підтримки з боку батьків та їхньої залученості у розвиток комунікативних навичок дитини [117]. Крім того, сімейні комунікаційні патерни впливають на те, як дитина взаємодіє з оточуючими, формуючи її уявлення про прийнятні способи спілкування та соціальні ролі

[111]. Важливим аспектом є також роль школи та вчителів, які сприяють створенню сприятливого середовища для соціальної інтеграції та розвитку міжособистісних відносин.

Соціальна взаємодія дітей з особливими потребами визначається поєднанням індивідуальних характеристик, зовнішнього середовища та рівня підтримки, яку вони отримують. Подолання соціальної ізоляції можливе завдяки розробці ефективних освітніх та терапевтичних стратегій, що сприятимуть формуванню стійких комунікативних навичок, інтеграції у соціальне середовище та підвищенню якості життя цих дітей.

Розвиток дітей з особливими потребами визначається сукупністю генетичних, біологічних та середовищних факторів, а також рівнем доступу до своєчасного втручання та підтримки. Генетичні та біологічні фактори відіграють ключову роль у виникненні та розвитку низки станів, що впливають на функціонування дитини. Дослідження підтверджують значний вплив спадковості на особливості когнітивного, соціального та емоційного розвитку. Наприклад, певні генетичні варіації можуть впливати на ризик розвитку аутизму, синдрому дефіциту уваги та гіперактивності, а також інших нейророзвиткових розладів [109]. Дослідження також вказують на взаємозв’язок між генетичними факторами та соціальними умовами, що можуть підсилювати або компенсувати певні біологічні особливості [114]. У цьому контексті рання діагностика та генетичне тестування можуть допомогти в адаптації індивідуальних стратегій підтримки.

Вплив навколишнього середовища, сім’ї та виховання також є визначальним у розвитку дітей з особливими потребами. Родинне середовище виступає ключовим фактором, що впливає на формування когнітивних, емоційних і поведінкових навичок дитини. Дослідження свідчать, що негативні соціальні умови, такі як низький рівень матеріальної забезпеченості, недостатній доступ до освітніх ресурсів або відсутність належної підтримки з боку батьків, можуть призводити до погіршення психоемоційного стану дитини та її соціальної адаптації [88]. Зокрема,

дослідження підтверджують, що високий рівень стресу у батьків негативно впливає на їхню здатність забезпечувати емоційну підтримку та стабільне виховне середовище для дитини [92]. Навпаки, сім'ї, що дотримуються інтерактивних підходів до виховання, сприяють вищому рівню адаптації дітей, їхньому більш гармонійному розвитку та ефективнішому навчальному прогресу [113].

Значення раннього втручання та підтримки є особливо важливим для покращення розвитку дітей з особливими потребами. Дослідження показують, що своєчасне виявлення проблем та початок втручання можуть значно покращити когнітивний розвиток, соціальні навички та загальну якість життя дитини [38]. Наприклад, ранні освітні та поведінкові інтервенції у дітей із синдромом Дауна можуть суттєво підвищити їхні адаптаційні можливості, особливо якщо вони розпочинаються у перші місяці життя [65]. Крім того, дослідження вказують на необхідність комплексних програм раннього втручання, що охоплюють не лише дитину, а й її родину, що дозволяє створити більш сприятливе середовище для розвитку та соціалізації [118].

Розвиток дітей з особливими потребами є результатом складної взаємодії генетичних, середовищних та соціальних факторів. Важливим аспектом є раннє втручання, що дозволяє значною мірою компенсувати можливі труднощі у навчанні, поведінці та адаптації. Ефективність підтримки значною мірою залежить від рівня взаємодії між родиною, соціальними службами та освітніми установами, що забезпечує дитині найбільш сприятливі умови для гармонійного розвитку.

Сучасні підходи до підтримки дітей з особливими потребами включають комплексну освітню, психологічну та соціальну допомогу, що спрямована на забезпечення їхньої успішної адаптації та розвитку. Важливим компонентом є освітня підтримка, яка включає адаптацію навчальних програм, застосування диференційованого підходу та використання спеціалізованих методик навчання. Дослідження підтверджують

ефективність психологічно-педагогічних методів, які враховують індивідуальні особливості дітей та допомагають їм у навчальному процесі. Зокрема, програма «Little Steps» та методологія «Portage» сприяють розвитку базових навичок у дітей з особливими освітніми потребами шляхом багаторазового повторення дій і поступового закріплення вмінь [34]. Одним із важливих аспектів є також залучення сім'ї до процесу навчання, що підвищує ефективність адаптації дитини в освітньому середовищі.

Інклюзивна освіта є ключовим напрямом підтримки дітей з особливими потребами, що передбачає їхнє навчання у загальноосвітніх закладах разом з однолітками. Дослідження вказують на важливість взаємодії між батьками, вчителями та спеціалістами для успішної інтеграції дітей у навчальний процес [95]. Використання наставництва та тьюторської підтримки значно покращує якість навчання дітей у масових школах, дозволяючи їм ефективніше взаємодіяти з однолітками та адаптуватися до освітнього процесу. Проте, на практиці інклюзивне навчання стикається з низкою викликів, зокрема з недостатньою підготовкою педагогів та браком відповідних ресурсів для забезпечення якісної освіти всім учням.

Використання технологій у корекційній роботі стає дедалі актуальнішим напрямом підтримки дітей з особливими потребами. Інформаційно-комунікаційні технології, спеціальні програми та адаптовані навчальні платформи сприяють покращенню когнітивного та соціального розвитку дітей, а також допомагають компенсувати певні порушення. Дослідження показують, що застосування допоміжних технологій, таких як адаптивні програми для розвитку мовлення, спеціальні пристрої для моторної підтримки та онлайн-платформи для дистанційного навчання, значно покращує освітній процес для дітей з особливими потребами. Також доведено, що використання інклюзивних інформаційних технологій сприяє підвищенню рівня соціальної інтеграції та розвитку комунікативних навичок дітей з особливими освітніми потребами [115].

Підтримка дітей з особливими потребами має бути комплексною та включати освітню, психологічну та соціальну допомогу, що враховує індивідуальні особливості розвитку. Інклюзивна освіта сприяє інтеграції таких дітей у суспільство, тоді як використання сучасних технологій у навчальному процесі допомагає компенсувати труднощі та розширює їхні можливості для навчання і соціалізації.

1.3. Психологічні особливості організації батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами

Психоемоційний стан батьків дітей з особливими потребами є ключовим фактором, що впливає на якість їхніх взаємин із дитиною та визначає ефективність виховного процесу. Дослідження показують, що батьки, які стикаються з необхідністю виховання дитини з аутизмом, синдромом дефіциту уваги або інтелектуальними порушеннями, часто переживають інтенсивний стрес, що негативно позначається на їхньому психоемоційному стані [72]. Перші місяці після встановлення діагнозу зазвичай супроводжуються сильними емоційними переживаннями, такими як страх, тривожність і почуття провини. У процесі адаптації до нових умов батьки можуть відчувати нестачу соціальної підтримки, що лише підсилює їхні негативні емоції та знижує ефективність взаємодії з дитиною [63].

Психологічний супровід батьків дітей з особливими освітніми потребами є важливим напрямом у роботі фахівців, оскільки допомагає мінімізувати емоційні труднощі та адаптувати виховний процес відповідно до потреб дитини [12]. Особливе значення має корекція емоційних станів батьків, оскільки високий рівень тривожності та стресу може знижувати їхню здатність до ефективної взаємодії з дитиною та формувати ризики емоційного вигорання [25]. Впровадження спеціалізованих програм психологічної підтримки дозволяє забезпечити батькам доступ до методик емоційної регуляції та розвитку адаптаційних стратегій.

Рівень стресу та психологічного благополуччя батьків дітей з особливими освітніми потребами залежить від рівня соціальної підтримки, яку вони отримують від сім'ї, освітніх установ та спеціалізованих фахівців [23]. Дослідження показують, що формування конструктивних батьківських позицій щодо прийняття дитини є ключовим фактором у побудові гармонійних дитячо-батьківських стосунків [32]. При цьому роль сім'ї як основного соціального середовища не лише визначає емоційний стан дитини, а й формує її рівень адаптації до соціуму [27].

Значний вплив на стосунки в сім'ї має характер виховання та рівень усвідомлення батьками особливостей розвитку їхньої дитини. Батьки, які отримують інформацію про специфіку порушень та методи їх корекції, здатні формувати більш сприятливе емоційне середовище для дитини [3]. Зокрема, у сім'ях, де дитина часто хворіє, спостерігається підвищений рівень тривожності у батьків, що може впливати на стиль взаємодії та рівень автономності дитини [36].

Інклюзивне освітнє середовище відіграє важливу роль у підтримці сімей, які виховують дітей з особливими потребами. Взаємодія фахівців із батьками у рамках інклюзивного навчання сприяє покращенню комунікації між усіма учасниками освітнього процесу та зменшенню психологічного навантаження на сім'ю [10]. Крім того, батьки, які активно залучені до процесу навчання та реабілітації дитини, демонструють вищий рівень адаптивності та психологічної стійкості [1].

Рівень стресу та емоційне вигорання у батьків є важливими аспектами, що визначають динаміку сімейних відносин. Дослідження показують, що батьки дітей із розладами розвитку мають значно вищий рівень емоційного виснаження порівняно з батьками нейротипових дітей [100]. Особливо схильні до емоційного вигорання матері, які беруть на себе основну відповідальнісь за догляд за дитиною, що спричиняє втому, втрату мотивації та зниження рівня психологічної стійкості. Високий рівень стресу може також викликати труднощі у комунікації з дитиною та іншими членами

родини, що збільшує ризик сімейних конфліктів [52]. Важливим чинником, що посилює стрес, є невизначеність майбутнього дитини, особливо якщо сім'я має обмежений доступ до професійної допомоги та фінансових ресурсів [98].

Підтримка та позитивна взаємодія у сім’ї є вирішальними факторами, які допомагають батькам долати стрес та адаптуватися до виховання дитини з особливими потребами. Дослідження підтверджують, що соціальна підтримка з боку партнерів, друзів та фахівців значно знижує рівень вигорання та сприяє емоційній стабільності батьків [41]. Батьки, які беруть участь у групах взаємодопомоги або отримують психологічну підтримку, демонструють вищу стресостійкість та кращі навички емоційної регуляції, що позитивно впливає на їхню взаємодію з дитиною [69]. Окрім соціальної підтримки, важливу роль відіграє розвиток стратегій подолання стресу, таких як усвідомленість, психологічне консультування та позитивне мислення, які сприяють формуванню емоційно сприятливого середовища для дитини [119].

Емоційний фон батьківських стосунків у сім’ях з дітьми з особливими потребами визначається рівнем стресу, емоційного вигорання та доступністю соціальної підтримки. Батьки, які мають можливість отримувати психологічну допомогу та підтримку з боку соціального оточення, значно краще справляються зі стресовими ситуаціями та створюють сприятливе середовище для гармонійного розвитку дитини.

Адаптація сім’ї до виховання дитини з особливими потребами є складним і багатовимірним процесом, що включає емоційне, психологічне та соціальне пристосування. Процес прийняття особливостей дитини починається з моменту встановлення діагнозу, який для багатьох сімей є стресовим та емоційно складним етапом. Дослідження показують, що батьки спочатку переживають шок, заперечення та тривогу, що може впливати на якість їхніх взаємин як із дитиною, так і з соціальним оточенням [60]. Подальша адаптація передбачає поступове прийняття особливостей дитини та пошук стратегій для підтримки її розвитку.

Фази адаптації сімей до нових умов часто супроводжуються кризовими моментами, які можуть включати конфлікти між подружжям, емоційне вигорання та соціальну ізоляцію. Дослідження свідчать, що найвищий рівень стресу спостерігається в перші кілька років після встановлення діагнозу, оскільки сім'я стикається з необхідністю змінити звичний спосіб життя, розподіл ролей та фінансові витрати [90]. Важливим аспектом адаптації є здатність сім'ї справлятися з труднощами та знаходити ефективні стратегії подолання стресу. Батьки, які використовують проактивні копінг-стратегії, такі як пошук інформації, участь у групах підтримки та звернення до спеціалістів, демонструють кращу психологічну стійкість та зниження рівня тривожності [48].

Роль сімейних ресурсів у подоланні труднощів є ключовою для успішної адаптації. Дослідження підтверджують, що сім'ї, які мають доступ до соціальної підтримки, таких як допомога від родичів, друзів або професійних консультантів, набагато краще справляються зі стресовими ситуаціями [55]. Крім того, фінансові ресурси також відіграють значну роль, оскільки сім'ї, які мають змогу оплачувати спеціалізовані терапії, освітні програми та медичне обслуговування, зазвичай демонструють кращу адаптацію та менший рівень психологічного напруження [47].

Процес адаптації сім'ї до виховання дитини з особливими потребами проходить через кілька фаз, які супроводжуються емоційними викликами та кризовими моментами. Однак наявність ефективних копінг-стратегій, соціальної підтримки та фінансових ресурсів сприяє зниженню стресу та покращенню якості життя як батьків, так і дитини.

Комунікація між батьками та дітьми з особливими потребами є складним процесом, що включає як мовленнєву, так і невербальну взаємодію. Дослідження свідчать, що батьки часто стикаються з труднощами у розумінні невербальних сигналів дитини, особливо якщо вона має порушення мовлення або знаходиться в спектрі аутизму [89]. Важливим аспектом є синхронність вербальної та невербальної комунікації: якщо між батьками та дитиною існує

розбіжність у способах вираження емоцій, це може створювати напруженість та нерозуміння. Наприклад, невербальні сигнали, такі як жести, міміка та рухи голови, відіграють важливу роль у формуванні якісного спілкування та емоційного зв’язку між батьками і дітьми [37]. Батьки, які використовують більше візуальних підказок та жестової комунікації, зазвичай мають більш ефективну взаємодію з дітьми з обмеженими мовленнєвими навичками.

Методи покращення комунікативних навичок включають використання альтернативних та додаткових способів спілкування, таких як картки з символами, електронні пристрої для підказок або спеціальні додатки. Наприклад, технологічні розробки, такі як AACessTalk, дозволяють мінімально вербальним дітям ефективніше взаємодіяти з батьками, сприяючи кращому розумінню потреб дитини [49]. Дослідження також підтверджують, що інтерактивні ігрові методи, що включають спільну діяльність, наприклад, спільне малювання чи музикотерапію, сприяють покращенню мовленнєвих і невербальних навичок дитини, допомагаючи їй краще висловлювати свої емоції та потреби [74].

Стиль виховання безпосередньо впливає на формування комунікативних здібностей дитини. Авторитарний стиль, що характеризується надмірним контролем та низькою емоційною підтримкою, може призводити до збільшення комунікативних бар’єрів та зниження соціальної ініціативності у дітей з особливими потребами [67]. Водночас демократичний стиль виховання, що передбачає емоційну підтримку, розвиток самостійності та заохочення комунікації, сприяє більшій впевненості дитини у власних навичках спілкування. Наприклад, діти, які виховуються у сприятливому середовищі з відкритою комунікацією, мають вищий рівень соціальних навичок та краще взаємодіють з однолітками [53]. Дослідження також вказують, що позитивна реакція батьків на комунікативні ініціативи дитини, зокрема використання тактики активного слухання, сприяє кращому розвитку мовлення та соціальної адаптації [54].

Комунікація між батьками та дитиною з особливими потребами є багаторівневим процесом, що включає вербальні та невербальні аспекти взаємодії. Використання адаптивних методів покращення комунікативних навичок, таких як технологічні засоби та інтерактивні методики, може значно підвищити ефективність спілкування. Важливим фактором залишається стиль виховання: емоційно підтримуюча та відкрита взаємодія сприяє розвитку комунікативних здібностей та соціальної адаптації дитини.

Формування самостійності та соціалізації дитини з особливими потребами значною мірою залежить від підходу батьків до виховання. Заохочення автономності в межах можливостей дитини сприяє розвитку навичок самообслуговування, підвищенню самооцінки та здатності приймати рішення. Дослідження свідчать, що батьки, які створюють умови для поступового розвитку незалежності у своїх дітей, сприяють їхньому кращому адаптаційному потенціалу та самореалізації [73]. Натомість надмірна опіка або обмеження ініціативи дитини можуть призводити до розвитку залежності та зниження мотивації до навчання та взаємодії з навколишнім світом. Батьки, які застосовують демократичний стиль виховання, що поєднує підтримку та встановлення чітких меж, допомагають дітям набувати впевненості у власних можливостях і покращувати соціальну адаптацію [88].

Соціальні навички та підготовка до взаємодії з суспільством відіграють важливу роль у розвитку дітей з особливими потребами. Дослідження показують, що діти, які отримують підтримку у навчанні соціальних навичок, легше адаптуються до шкільного середовища, спілкування з однолітками та інтеграції у громаду [117]. Навчання соціальних норм через спільні ігри, побутові завдання та комунікативні вправи сприяє формуванню відповідальності та впевненості в собі. Крім того, значний вплив на рівень соціальної адаптації має взаємодія батьків із вчителями та спеціалістами, які допомагають створювати сприятливе середовище для навчання та соціалізації дітей з особливими потребами [95]. Проте низький рівень соціальної підтримки або недостатнє розуміння суспільством особливостей

дітей із порушеннями розвитку може спричиняти труднощі в їхній соціалізації.

Використання корекційних та підтримуючих стратегій є важливим компонентом у процесі формування самостійності та соціалізації дітей з особливими потребами. Батьки, які застосовують методи позитивного підкріплення та адаптовані навчальні підходи, допомагають своїм дітям долати труднощі та краще адаптуватися до нових ситуацій [97]. Наприклад, використання візуальних підказок, соціальних історій та спеціальних програм сприяє розвитку самостійності в побутових і комунікативних ситуаціях. Дослідження підтверджують, що діти, які отримують послідовну підтримку та заохочення до участі в соціальних взаємодіях, демонструють кращі результати у сфері соціальної адаптації та незалежності [104]. Важливою умовою є також психологічна підтримка батьків, які самі можуть відчувати стрес та труднощі у вихованні дитини з особливими потребами. Надання їм інформації про ефективні корекційні методики та стратегії сприяє покращенню якості сімейних стосунків та підвищенню рівня адаптації дитини.

Роль батьків у формуванні самостійності та соціалізації дітей з особливими потребами є визначальною для їхнього розвитку. Заохочення автономності, підтримка соціальних навичок та використання ефективних корекційних стратегій допомагають дітям краще адаптуватися до суспільства та покращують їхню якість життя. Батьки, які залучаються до процесу навчання та використовують індивідуально адаптовані методики, сприяють гармонійному розвитку своїх дітей та їхній інтеграції в соціальне середовище.

Психологічна підтримка батьків дітей з особливими потребами є критично важливим аспектом їхнього емоційного благополуччя та адаптації до виховання дитини. Значення психологічного консультування та психотерапії в цьому контексті полягає у наданні батькам можливості краще розуміти свої емоційні реакції, отримувати стратегії для подолання стресу та

покращувати сімейну динаміку. Дослідження свідчать, що сімейне консультування позитивно впливає на соціальну, емоційну та когнітивну адаптацію дітей, сприяючи покращенню взаємодії між батьками та дітьми [58]. Крім того, ефективність методів психотерапії, таких як Acceptance and Commitment Therapy (ACT), продемонструвала позитивний вплив на психологічну гнучкість батьків та зниження рівня стресу та тривожності, що в свою чергу сприяє покращенню їхньої виховної ролі [45].

Групи підтримки для батьків є ще одним ефективним механізмом, що допомагає зменшити рівень соціальної ізоляції та стресу. Дослідження свідчать, що участь у групових програмах підтримки значно покращує рівень емоційної стійкості та сприяє формуванню соціальних зв'язків між батьками, які мають схожий досвід [61]. Крім того, Sibling Support Program, спрямований на підтримку батьків та братів і сестер дітей із психічними порушеннями, виявився ефективним у зменшенні почуття ізоляції та покращенні психологічного стану сім'ї [62]. Групові ініціативи не лише забезпечують психологічну підтримку, а й допомагають батькам знайти ресурси та ефективні стратегії для подолання труднощів, що виникають у вихованні дитини з особливими потребами.

Державні та громадські ініціативи з психологічної допомоги відіграють значну роль у підтримці батьків, надаючи доступ до професійного консультування та інформаційних ресурсів. У багатьох країнах запроваджуються програми, що спрямовані на зміцнення батьківської компетентності через освітні заходи та психологічну допомогу. Наприклад, урядові ініціативи, такі як Family Learning Center (PUSPAGA), надають спеціалізовані консультації для батьків, що допомагає їм адаптуватися до виховання дітей з особливими потребами та подолати фінансові труднощі, пов'язані з лікуванням та терапією [96]. Крім того, державні програми часто включають фінансову підтримку, психологічне консультування та соціальне забезпечення для сімей, які виховують дітей з обмеженими можливостями

[75]. Впровадження таких ініціатив дозволяє забезпечити батькам доступ до необхідних ресурсів та сприяє їхній емоційній стабільності.

Психологічна підтримка батьків дітей з особливими потребами має включати комплексні підходи, які поєднують індивідуальне та сімейне консультування, участь у групах підтримки та доступ до державних програм допомоги. Використання психотерапевтичних методів, таких як ACT або групова терапія, сприяє покращенню психологічної стійкості батьків, тоді як соціальні ініціативи допомагають їм знайти підтримку у суспільстві. Державні та громадські програми відіграють вирішальну роль у забезпеченні доступності таких послуг, що сприяє покращенню якості життя як батьків, так і дітей.

Висновки до першого розділу

У ході теоретичного аналізу психологічних особливостей організації батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами було встановлено низку важливих аспектів, що визначають особливості взаємодії у таких сім'ях. Дослідження підтвердили, що якість дитячо-батьківських стосунків є ключовим фактором емоційного благополуччя, соціальної адаптації та когнітивного розвитку дитини. Встановлено, що стиль виховання, рівень емоційної підтримки, батьківські очікування та соціокультурний контекст значною мірою впливають на формування особистості дитини та її здатність до міжособистісної взаємодії.

Аналіз основних теоретичних підходів до вивчення батьківських стосунків дозволив виокремити три основні напрями: психоаналітичний підхід, теорію прихильності та системний підхід до сімейних взаємин. Психоаналітичний підхід наголошує на значенні ранніх взаємин дитини з батьками у формуванні її особистості та соціальної поведінки. Теорія прихильності розглядає рівень емоційної підтримки та безпеки, які дитина отримує у ранньому віці, як основоположний фактор для її подальшого соціального функціонування. Системний підхід розглядає родину як цілісну

систему, де взаємодія між її членами визначає якість розвитку дитини та її психологічну стабільність.

Було розглянуто класифікацію батьківських стосунків за різними критеріями, зокрема за стилем виховання (авторитарний, демократичний, ліберальний), емоційним тоном (теплі, холодні, суперечливі) та позитивними і негативними моделями взаємодії. Встановлено, що демократичний стиль виховання є найбільш сприятливим для формування у дитини впевненості, самостійності та соціальної адаптивності, тоді як авторитарний або ліберальний стиль можуть призводити до труднощів у комунікації та поведінкових порушень.

Визначено, що на характер батьківських стосунків впливає сукупність факторів, серед яких особистісні характеристики батьків, рівень їхньої стресостійкості, соціально-економічні умови сім'ї та міжгенераційні моделі виховання. Дослідження підтвердили, що батьки дітей з особливими потребами часто стикаються з підвищеним рівнем стресу, емоційного вигорання та труднощами в адаптації до нових умов виховання. Водночас рівень їхньої психологічної стійкості та доступ до соціальної підтримки визначають якість їхньої взаємодії з дитиною та ефективність виховного процесу.

Окрему увагу було приділено аналізу динаміки змін у батьківських стосунках упродовж життя дитини. Виявлено, що різні етапи розвитку дитини супроводжуються специфічними викликами для батьків, починаючи з формування прив'язаності у ранньому віці до конфліктів та криз у підлітковому періоді. Значущими чинниками, що впливають на характер стосунків у родині, є розлучення, народження другої дитини, зміна місця проживання та інші життєві події. Результати досліджень свідчать, що стабільна емоційна підтримка з боку батьків є захисним фактором для дітей у кризових ситуаціях, допомагаючи їм розвинути психологічну стійкість та адаптаційні здібності.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

2.1. Опис процедури емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження психологічних особливостей організації батьківських стосунків із дітьми з особливими потребами базується на використанні науково обґрунтованих методів збору та аналізу даних. Для отримання достовірних та валідних результатів було застосовано системний підхід, що передбачав поетапне вивчення досліджуваного феномену (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Опис етапів дослідження

№	Назва	Стислий опис
I	Аналіз наукових джерел як основа емпіричного дослідження	Теоретичний аналіз сучасної літератури дозволив визначити основні підходи до дослідження батьківських стосунків із дітьми з особливими потребами, а також обґрунтувати вибір інструментарію для емпіричної частини дослідження. Вивчено як класичні, так і сучасні роботи у сфері дитячо-батьківської взаємодії, що дало змогу сформулювати ключові гіпотези дослідження
II	Організація та проведення онлайн-опитування	Збір емпіричних даних здійснено за допомогою методу онлайн-опитування через платформу Google Forms. Такий формат дозволив охопити ширшу вибірку батьків, забезпечити зручність проходження тестів та анонімність відповідей, що сприяло підвищенню достовірності отриманих даних
III	Характеристика вибірки дослідження	У дослідженні взяли участь батьки дітей із особливими потребами, які добровільно погодилися пройти анкетування. Вибірка включала респондентів із різним соціально-економічним статусом, рівнем освіти та життєвим досвідом, що дозволило отримати репрезентативні результати.

IV	Математико-статистичний аналіз отриманих даних	Для обробки результатів було використано методи описової статистики, кореляційного аналізу (коефіцієнт Пірсона) та критерії значущих відмінностей (критерій Манна-Уітні). Такий підхід дав змогу не лише описати отримані результати, а й виявити закономірності у взаємозв'язках між різними параметрами батьківських стосунків.
V	Формулювання рекомендацій на основі отриманих результатів	На підставі аналізу зібраних даних розроблено низку практичних рекомендацій, спрямованих на покращення батьківсько-дитячих стосунків у сім'ях із дітьми з особливими потребами. Зокрема, зроблено акцент на важливості емоційної підтримки, розвитку самостійності дитини та підвищенні рівня адаптивності батьків до особливостей виховання

Етап I. Теоретичний аналіз сучасної літератури дозволив визначити основні підходи до дослідження батьківських стосунків із дітьми з особливими потребами, що є ключовим етапом у формуванні наукового підґрунтя емпіричного дослідження. Вивчення різних концепцій дитячо-батьківської взаємодії дало змогу систематизувати знання про чинники, які впливають на характер стосунків у таких сім'ях, а також виділити специфічні труднощі, з якими стикаються батьки.

Класичні підходи до аналізу батьківсько-дитячих стосунків базуються на розгляді сім'ї як динамічної системи, у якій взаємодія між її членами визначає розвиток дитини та її психологічний комфорт. Зокрема, значну увагу приділено теоріям прихильності, які пояснюють вплив емоційного зв'язку між батьками та дитиною на її подальший психосоціальний розвиток. Водночас сучасні дослідження у цій сфері фокусуються на особливостях виховання дітей із різними типами особливих освітніх та психофізичних потреб, розглядаючи як внутрішньосімейні фактори, так і соціальні механізми підтримки.

Особливу увагу в аналізі літератури приділено питанням психологічної адаптації батьків до виховання дитини з особливими потребами. Встановлено, що такі сім'ї часто стикаються з підвищеним рівнем стресу, що

може впливати на стиль виховання, рівень батьківської згуртованості та загальну емоційну атмосферу в сім'ї. У зв'язку з цим особливо актуальним є вивчення механізмів підтримки батьків, які сприяють зниженню рівня емоційного вигорання та покращенню батьківсько-дитячих відносин.

Аналіз наукових джерел також дозволив обґрунтувати вибір методів дослідження, які відповідають поставленим цілям і завданням. Зокрема, було розглянуто та проаналізовано різні психодіагностичні методики, спрямовані на оцінку батьківського ставлення, сімейного клімату та рівня адаптації. Комплексний підхід до вивчення цих питань забезпечує більш точне виявлення взаємозв'язків між психологічними характеристиками батьківських стосунків та особливостями виховання дітей із порушеннями розвитку.

Етап II. Організація та проведення емпіричного дослідження базувалася на використанні онлайн-опитування як ефективного інструменту збору даних. Вибір цього методу зумовлений його зручністю, доступністю для респондентів та можливістю отримання великого масиву даних за короткий проміжок часу. Використання платформи Google Forms дозволило створити структуровану анкету, що включала стандартизовані психологічні методики, спрямовані на оцінку різних аспектів батьківських стосунків. Онлайн-формат сприяв мінімізації впливу зовнішніх факторів на відповіді респондентів, оскільки забезпечував відсутність дослідника в процесі тестування, що могло б впливати на об'єктивність відповідей.

Такий підхід до збору даних дозволив залучити ширшу вибірку батьків дітей з особливими потребами, незалежно від їхнього місця проживання та соціального статусу. Крім того, анонімність проходження опитування гарантувала більшу відкритість та щирість відповідей, що є важливим аспектом при дослідженні психологічних особливостей батьківсько-дитячих відносин. Дослідження було організоване таким чином, щоб учасники могли заповнювати анкету у зручний для них час, що сприяло зменшенню рівня стресу та забезпечувало більш усвідомлений підхід до відповідей.

Для забезпечення надійності результатів перед запуском дослідження було проведено пілотне тестування анкети на невеликій групі респондентів, що дозволило перевірити її зрозумілість, зручність заповнення та відсутність двозначних питань. Отримані результати дали змогу впевнитися у валідності обраного інструментарію та його відповідності дослідницьким завданням. Важливим фактором була також можливість автоматизованої обробки даних, що значно спростило подальший математико-статистичний аналіз результатів та мінімізувало ризики людських помилок під час обробки відповідей.

Етап III. Участь у дослідженні взяли батьки дітей із особливими потребами, які добровільно погодилися пройти анкетування, що забезпечило етичність збору даних та відповідність принципам інформованої згоди. Вибірка включала респондентів, які відрізнялися за соціально-економічним статусом, рівнем освіти, сімейним становищем та життєвим досвідом, що дозволило отримати більш об’єктивну та всебічну інформацію про особливості батьківсько-дитячих відносин у різних сімейних умовах.

Залучення до дослідження респондентів із різним рівнем доходу та професійного статусу сприяло розширенню спектру соціальних факторів, які можуть впливати на характер взаємодії батьків із дітьми. Аналіз освітнього рівня учасників дозволив оцінити, як знання та обізнаність у сфері дитячої психології та педагогіки можуть корелювати з особливостями виховання дітей з особливими потребами. Крім того, варіативність віку та досвіду батьків забезпечила можливість дослідження того, як змінюється сприйняття батьківської ролі залежно від тривалості взаємодії з дитиною та рівня адаптації до її особливостей.

Урахування цих факторів дозволило забезпечити репрезентативність вибірки та отримати узагальнені результати, що відображають реальну ситуацію у сім’ях, які виховують дітей із особливими потребами. Такий підхід дозволяє зробити висновки не лише про загальні тенденції у батьківсько-дитячих стосунках, але й про особливості впливу соціальних,

психологічних та економічних чинників на їхню організацію. Це, у свою чергу, створює основу для розробки рекомендацій, які можуть бути адаптовані до широкого кола сімей із різними соціально-демографічними характеристиками.

Eman IV. Обробка емпіричних даних здійснювалася за допомогою методів математико-статистичного аналізу, що дозволило не лише кількісно описати отримані результати, але й виявити закономірності у структурі батьківсько-дитячих стосунків. Основним напрямом аналізу була описова статистика, яка забезпечила узагальнену характеристику вибірки, визначила середні значення, стандартні відхилення та діапазони розподілу показників за ключовими шкалами досліджуваних методик. Це дозволило сформувати загальну картину особливостей взаємодії між батьками та дітьми з особливими потребами.

Для виявлення взаємозв’язків між досліджуваними змінними застосовано кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Пірсона. Такий підхід дав змогу оцінити силу та напрямок зв’язків між різними аспектами батьківських стосунків, зокрема рівнем емоційної близькості, авторитарністю у вихованні, рівнем сімейної згуртованості та адаптивності. Виявлені кореляційні зв’язки дозволили сформувати припущення щодо можливого впливу певних характеристик батьків на стиль їхньої взаємодії з дитиною, а також на їхню готовність до адаптації у складних виховних умовах.

Для перевірки статистичної значущості відмінностей між групами респондентів використано критерій Манна-Уітні, що дозволив оцінити відмінності у показниках між незалежними вибірками. Цей підхід є особливо важливим у дослідженні соціально-психологічних аспектів, оскільки дозволяє встановити, чи існують суттєві відмінності між батьками дітей із різним рівнем потреб, різним соціальним статусом або рівнем адаптації до батьківської ролі.

Застосування комплексного статистичного аналізу забезпечило надійність отриманих висновків та дозволило уникнути суб'єктивності у трактуванні результатів. Виявлені тенденції стали основою для подальшої інтерпретації отриманих даних та формування рекомендацій, спрямованих на покращення батьківсько-дитячих стосунків у сім’ях із дітьми з особливими потребами.

Eman V. На основі отриманих емпіричних даних було розроблено практичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію батьківсько-дитячих стосунків у сім’ях, які виховують дітей з особливими потребами. Виявлені закономірності дозволили визначити основні аспекти, що потребують корекції та посилення для покращення психологічного клімату в сім’ї. Особлива увага була приділена питанням емоційної підтримки, оскільки результати дослідження підтвердили важливість теплих, приймаючих стосунків між батьками та дітьми. Створення безпечного емоційного середовища сприяє формуванню в дитини відчуття довіри, впевненості та психологічної стабільності.

Одним із ключових напрямів рекомендацій стала необхідність розвитку самостійності дитини. Надмірна опіка та контроль, які були виявлені у значної частини респондентів, можуть гальмувати формування навичок саморегуляції та адаптації до соціального середовища. У зв’язку з цим запропоновано підходи, що сприяють розвитку незалежності дитини відповідно до її індивідуальних можливостей та потреб. Важливим елементом також є підвищення рівня адаптивності батьків до виховання дітей із особливими потребами. Дослідження показало, що емоційне виснаження та стрес, пов’язані з вихованням таких дітей, можуть впливати на якість взаємодії у сім’ї.

Описана процедура емпіричного дослідження дозволила отримати комплексну картину психологічних особливостей організації батьківських стосунків у сім’ях із дітьми з особливими потребами. Використання онлайн-опитування забезпечило зручний та ефективний збір даних, а застосування

математико-статистичного аналізу дозволило отримати об’єктивні результати.

2.2. Обґрунтування інструментарію дослідження

Вибір методик базується на їх валідності, надійності та відповідності дослідницьким завданням. Основна мета використання даного інструментарію – комплексно оцінити різні аспекти батьківсько-дитячих взаємин, виявити ключові тенденції та взаємозв’язки між різними психологічними показниками (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Інструментальна картка дослідження

№	Назва	Код	Шкали
1	Тест Батьківсько-дитячі стосунки	PARI	***Блок «Ставлення до сімейної ролі»*** Обмеженість інтересів рамками сім'ї Відчуття самопожертви у ролі матері Сімейні конфлікти Надавторитет батьків Незадоволеність роллю господині будинку Байдужість чоловіка, невключеність у справи сім'ї Домінування матері Залежність та несамостійність матері ***Блок «Оптимальний емоційний контакт із дитиною»*** Вербалізація, спонукання словесних проявів Партнерські відносини Розвиток активності дитини Зрівняльні відносини батьків та дитини ***Блок «Зайва емоційна дистанція з дитиною»*** Дратівливість, запальність Зайва суворість, суворість з дитиною Ухилення від контакту з дитиною ***Блок «Зайва концентрація на дитині»*** Надмірна турбота, встановлення залежності Подолання опору, придушення волі Створення безпеки, побоювання образити Виняток позасімейних впливів Придушення агресивності

			Пригнічення сексуальності Надзвичайне втручання у світ дитини Прагнення прискорити розвиток дитини
2	Шкала сімейної адаптації й згуртованості	FACES-3	Рівень сімейної згуртованості Рівень сімейної адаптації
3	Шкала сімейного оточення	ШСО	Згуртованість Експресивність Конфлікт Незалежність Орієнтація на досягнення Інтелектуально-культурна орієнтація Орієнтація на активний відпочинок Морально-духовні аспекти Організація Контроль
4	Тест-опитувальник батьківського ставлення	ОРО	Прийняття-відкидання Кооперація Симбіоз Авторитарна гіперсоціалізація Маленький невдаха

Методика №1. «Батьківсько-дитячі стосунки» (PARI) є одним із найбільш широко використовуваних інструментів для оцінки особливостей виховання в сім'ях. Вона спрямована на дослідження ставлення батьків до своєї виховної ролі, характеру взаємодії з дитиною та загального емоційного клімату в сім’ї. Особливу увагу тест приділяє виявленню патернів поведінки, які можуть сприяти або, навпаки, ускладнювати процес формування гармонійних стосунків між батьками та дитиною.

Методика включає кілька тематичних блоків, які відображають різні аспекти батьківсько-дитячої взаємодії. Перший блок стосується ставлення батьків до своєї сімейної ролі та охоплює такі показники, як обмеженість інтересів рамками сім'ї, відчуття самопожертви у ролі матері, рівень сімейних конфліктів, надавторитет батьків, а також задоволеність або незадоволеність своєю соціальною роллю в сім’ї. Цей блок дозволяє визначити, наскільки

батьки емоційно залучені до виховання дитини та як вони оцінюють власний статус у сімейній системі.

Другий блок спрямований на аналіз оптимального емоційного контакту з дитиною. Він включає такі параметри, як рівень вербалізації у спілкуванні, партнерські відносини, підтримка активності дитини та зрівняльні взаємозв'язки між батьками та дітьми. Ці показники є важливими для розуміння ступеня відкритості батьків до дитини, їх готовності підтримувати самостійність та ініціативу малюка.

Третій блок дозволяє оцінити наявність зайвої емоційної дистанції у взаємодії між батьками та дітьми. Включає такі показники, як дратівливість і запальність у процесі виховання, зайва суворість, ухилення від контакту з дитиною. Високі значення за цими шкалами можуть свідчити про низьку чутливість батьків до емоційних потреб дитини або про наявність певних психологічних бар'єрів у комунікації.

Четвертий блок присвячений феномену зайвої концентрації на дитині. Даний аспект оцінюється за такими параметрами, як надмірна турбота та встановлення залежності, прагнення контролювати розвиток дитини, страх перед зовнішніми впливами, а також придушення агресивності або інших природних емоційних проявів. Надмірна концентрація батьків на дитині може стати причиною формування у дитини зниженого рівня самостійності та підвищеної тривожності.

Застосування тесту PARI у дослідженні дозволяє комплексно оцінити різні аспекти батьківського виховання та виділити фактори, які сприяють або перешкоджають гармонійному розвитку дитини. Використання цього інструменту особливо важливе у контексті сімей, які виховують дітей з особливими потребами, оскільки такі сім'ї можуть демонструвати специфічні особливості у взаємодії з дітьми. Аналіз отриманих даних допоможе сформувати цілісне уявлення про особливості виховання, визначити потенційні ризики у взаємодії батьків із дітьми та розробити рекомендації щодо корекції проблемних аспектів батьківсько-дитячих стосунків.

Методика №2. Шкала сімейної адаптації й згуртованості (FACES-3) є широко визнаним інструментом для оцінки функціонування сім'ї, заснованим на концепції циркулярної моделі сімейної згуртованості та адаптації. Теоретичні основи методики базуються на ідеї про те, що ефективність сімейного функціонування визначається двома ключовими параметрами: рівнем згуртованості сім'ї та її адаптаційною здатністю. Згідно з системним підходом до аналізу сімейних відносин, гармонійна сім'я повинна мати достатню гнучкість у реагуванні на життєві труднощі та підтримувати баланс між емоційною близькістю та автономією її членів.

Рівень сімейної згуртованості визначає ступінь емоційної близькості між членами сім'ї, їхню взаємозалежність та підтримку. Високі показники за цією шкалою свідчать про сильні емоційні зв'язки, підтримку та відкритість у комунікації. Натомість низький рівень згуртованості може вказувати на ізольованість членів сім'ї, брак спільного проведення часу та недостатню емоційну залученість один до одного.

Рівень сімейної адаптації характеризує здатність сім'ї пристосовуватися до змінних умов життя, долати стресові ситуації та знаходити ефективні стратегії вирішення конфліктів. Високі показники адаптації свідчать про гнучкість у розподілі ролей, відкритість до змін і спроможність сім'ї колективно вирішувати проблеми. Низький рівень адаптації може свідчити про жорсткість сімейної структури, труднощі у прийнятті нових ролей та невміння знаходити компромісні рішення в кризових ситуаціях.

Використання методики FACES-3 у контексті дослідження психологічних особливостей організації батьківських стосунків із дітьми з особливими потребами є надзвичайно актуальним. Такі сім'ї часто стикаються зі значними психологічними та соціальними навантаженнями, що вимагає від них високого рівня адаптивності та згуртованості. Оцінка цих показників дозволяє виявити можливі проблеми у функціонуванні сімейної системи та розробити рекомендації щодо їх подолання. Зокрема, важливо

розуміти, як батьки реагують на виклики, пов’язані з вихованням дитини з особливими потребами, та наскільки вони здатні забезпечити підтримку як дитині, так і один одному. Виявлення особливостей згуртованості та адаптації сім’ї може сприяти розробці ефективних стратегій психологічної допомоги та створенню сприятливого середовища для розвитку дитини.

Використання комплексного підходу до аналізу батьківсько-дитячих стосунків дозволяє отримати всебічну характеристику їх особливостей у сім’ях із дітьми з особливими потребами. Поєднання різних методик дає змогу виявити як загальні тенденції, так і специфічні особливості взаємодії між батьками та дітьми, що є важливим для розробки практичних рекомендацій.

Методика №3. Шкала сімейного оточення (ШСО) є інструментом, призначеним для оцінки соціально-психологічного клімату в сім’ї та аналізу її функціонування. Теоретичні засади методики базуються на розумінні сім’ї як складної соціальної системи, в якій взаємодія між членами визначається сукупністю емоційних, поведінкових та ціннісних орієнтацій. Використання цієї шкали дозволяє отримати всебічну характеристику сімейних відносин, виявити їх сильні та слабкі сторони, а також визначити потенційні проблеми у комунікації та підтримці між членами сім’ї.

Методика включає оцінку ключових аспектів соціально-психологічного клімату. Зокрема, шкала згуртованості визначає ступінь єдності сім’ї, рівень взаємопідтримки та емоційної залученості її членів. Високий рівень згуртованості свідчить про сильні міжособистісні зв’язки, тоді як низькі показники можуть вказувати на відчуженість або недостатню інтеграцію сім’ї як єдиної системи. Шкала експресивності вимірює відкритість у висловленні емоцій, що є важливим чинником у формуванні здорової сімейної атмосфери. Конфліктність оцінює частоту й інтенсивність суперечностей між членами сім’ї, що може слугувати показником емоційної напруженості або дисфункціональних відносин.

Окрім емоційних аспектів, ШСО дозволяє оцінити інші важливі характеристики сімейного життя. Наприклад, шкала незалежності відображає рівень самостійності членів сім'ї, їхню можливість приймати власні рішення без надмірного контролю. Орієнтація на досягнення характеризує ставлення сім'ї до успіху, самореалізації та прагнення до високих результатів у різних сферах діяльності. Інтелектуально-культурна орієнтація визначає важливість освіти, розвитку та культурного збагачення в сімейному середовищі. Окремі шкали оцінюють також рівень організованості в сім'ї, морально-етичні орієнтири, контроль і дисципліну, а також пріоритетність активного відпочинку.

Значення шкали сімейного оточення для аналізу структури сімейних відносин є особливо важливим у дослідженні сімей, що виховують дітей з особливими потребами. Такі сім'ї часто зазнають підвищених емоційних і соціальних навантажень, що може впливати на загальний клімат у сім'ї та якість взаємодії між її членами. Використання ШСО дозволяє визначити, наскільки сімейне середовище сприяє або, навпаки, перешкоджає психологічному комфорту як батьків, так і дитини. Оцінка отриманих даних може бути корисною для розробки програм психологічної підтримки, спрямованих на гармонізацію сімейного життя, мінімізацію конфліктів та створення сприятливих умов для розвитку дитини.

Методика №4. Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) є діагностичним інструментом, призначеним для виявлення особливостей сприйняття батьками своєї виховної ролі та характеру взаємодії з дитиною. Методика ґрунтується на уявленні про те, що стиль виховання формується під впливом суб'єктивних установок батьків, їхніх емоційних реакцій і моделей поведінки у стосунках з дитиною. Визначення характеру батьківського ставлення є важливим для розуміння не лише рівня емоційної підтримки дитини, але й потенційних проблем у її соціалізації та психологічному розвитку.

Методика містить п’ять ключових шкал, кожна з яких відображає окремі аспекти батьківсько-дитячих відносин. Шкала «Прийняття-відкидання» дозволяє оцінити емоційну спрямованість ставлення батьків до дитини. Високі показники за цією шкалою свідчать про теплі, підтримувальні стосунки, тоді як низькі значення можуть вказувати на емоційну відстороненість або навіть ворожість у вихованні. Шкала «Кооперація» визначає рівень співпраці між батьками та дитиною, готовність батьків брати участь у житті дитини, враховувати її потреби та сприяти її самостійності.

Шкала «Симбіоз» відображає ступінь емоційної залежності між батьками та дитиною. Високі значення можуть вказувати на надмірну прив’язаність батьків до дитини, що часто проявляється у гіперопіці, контролі та небажанні дозволяти дитині самостійно приймати рішення. Такий тип взаємодії може створювати бар’єри для розвитку незалежності та ініціативності дитини. Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» характеризує жорсткий, контрольований стиль виховання, коли батьки пред’являють високі вимоги до дитини, часто без урахування її особистісних особливостей. Такий стиль може спричиняти підвищену тривожність у дітей, оскільки вони змушені відповідати очікуванням батьків, інколи навіть ціною власного комфорту.

Окрему увагу заслуговує шкала «Маленький невдаха», яка визначає схильність батьків сприймати дитину як слабку, безпорадну та таку, що не здатна до самостійних досягнень. Батьки, які отримують високі значення за цією шкалою, можуть несвідомо підкріплювати у дитини почуття власної неспроможності, що, у свою чергу, впливає на її самооцінку та соціальну адаптацію.

Застосування тесту ОРО у дослідженні батьківських стосунків із дітьми з особливими потребами є особливо актуальним, оскільки дозволяє виявити домінуючі виховні стилі та можливі труднощі у взаємодії. Діти з особливими потребами часто потребують підвищеної уваги з боку батьків, що може спричиняти або надмірну опіку, або, навпаки, емоційну дистанцію.

Використання цієї методики допомагає глибше зрозуміти специфіку ставлення батьків до дитини, виявити можливі дисфункціональні патерни у вихованні та надати рекомендації щодо їхньої корекції. Оцінка отриманих результатів дозволяє спрямувати роботу психологів і фахівців на підтримку батьків у створенні гармонійного та сприятливого емоційного середовища для розвитку дитини.

2.3. Аналіз результатів дослідження

У ході аналізу вибірки було виявлено, що серед респондентів більшість складають жінки – 63,5% (33 особи), тоді як чоловіків у дослідженні взяли участь 19 осіб, що становить 36,5% (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл вибірки за статтю

Змінні	Кількість	Відсоток
Чоловік	19	36,5%
Жінка	33	63,5%
Всього	52	100%

Це свідчить про те, що питання виховання дітей, особливо тих, які мають особливі потреби, частіше залишається сферою відповідальності матерів. Такий гендерний розподіл може пояснюватися традиційною соціокультурною роллю жінки у догляді та вихованні дитини, особливо у випадках, коли дитина потребує додаткової уваги та підтримки.

Аналіз вікових характеристик показав, що середній вік респондентів становить 39,1 року при стандартному відхиленні 6,33 (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Вікова характеристика вибірки

Змінні	Середнє	Стандартне відхилення	Мін	Макс
Вік	39,1	6,33	29	39

Це означає, що більшість учасників дослідження знаходяться у зрілому віці, коли вже накопичено певний життєвий досвід і сформовані стійкі батьківські стратегії. Мінімальний вік респондентів складає 29 років, а максимальний – 49 років. Таким чином, вибірка охоплює переважно батьків середнього віку, що дозволяє досліджувати особливості їхніх батьківсько-дитячих стосунків у період найбільш активного виховання дітей.

Щодо рівня освіти, більшість респондентів мають вищу освіту (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Освітній рівень вибірки

Змінні	Кількість	Відсоток
Середня освіта	7	13,5%
Професійно-технічна освіта	15	28,8%
Бакалавр	13	25%
Магістр	17	32,7%

Так, 32,7% (17 осіб) є магістрами, ще 25% (13 осіб) мають ступінь бакалавра. Водночас, 28,8% (15 осіб) закінчили професійно-технічні навчальні заклади, а 13,5% (7 осіб) мають лише середню освіту. Це свідчить про відносно високий рівень освіченості вибірки, що може впливати на стиль виховання та організацію батьківсько-дитячих стосунків. Освітній рівень батьків є важливим фактором у формуванні їхніх виховних стратегій, оскільки більш освічені батьки можуть мати ширший доступ до інформації про особливості розвитку дитини та можливості корекційної підтримки.

Аналізуючи кількість дітей у родині, можна побачити, що найбільша частина респондентів виховує одну дитину – таких сімей 42,3% (22 особи).

Таблиця 2.6

Кількість дітей у родині

Змінні	Кількість	Відсоток
Одна дитина	22	42,3%
Дві дитини	20	38,5%

Три дитини та більше	10	19,2%

Дві дитини мають 38,5% опитаних (20 осіб), а три і більше дітей виховують 19,2% (10 осіб). Це вказує на те, що в більшості випадків батьки дітей з особливими потребами зосереджують свою увагу на одному або двох дітях, що може бути пов’язано з необхідністю приділяти більше ресурсів та зусиль для догляду та виховання таких дітей. Водночас, у сім’ях з більшою кількістю дітей можуть виникати додаткові труднощі, пов’язані з розподілом уваги між усіма членами родини та забезпеченням рівних умов розвитку.

Загальний аналіз вибірки дозволяє зробити висновок, що дослідження охопило переважно матерів середнього віку з досить високим рівнем освіти, які виховують одну або двох дітей. Це формує певну соціально-демографічну картину досліджуваних сімей і створює підґрунтя для подальшого аналізу їхніх психологічних особливостей у контексті батьківсько-дитячих стосунків.

У ході аналізу результатів дослідження було встановлено, що ставлення батьків до сімейної ролі має певні особливості, які можуть впливати на характер батьківсько-дитячих стосунків (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Результати методики «Батьківсько-дитячі стосунки» за блоком «Ставлення до сімейної ролі»

Змінні	**Середнє**	**Стандартне відхилення**	**Мін**	**Макс**
Обмеженість інтересів рамками сім'ї	12,8	3,27	7	20
Відчуття самопожертви у ролі матері	11,1	3,63	6	20
Сімейні конфлікти	11,4	4,14	5	20
Надавторитет батьків	11,5	3,5	5	20
Незадоволеність роллю господині будинку	13,2	2,79	9	20
Байдужість чоловіка, невключеність у справи сім'ї	12	3,59	6	20

Домінування матері	10,6	3,43	5	18
Залежність та несамостійність матері	12,1	3,88	5	20
Ставлення до сімейної ролі	94,7	10,49	63	116

Загальний показник за цим блоком у середньому становить 94,7 бала, при досить високій варіативності результатів (від 63 до 116) і стандартному відхиленні 10,49. Це свідчить про те, що у вибірці є значні індивідуальні відмінності у сприйнятті батьківської ролі, що може бути пов'язано як з особистісними характеристиками респондентів, так і з особливостями функціонування їхніх сімей.

Окремі аспекти ставлення до сімейної ролі мають різний ступінь вираженості. Так, найвищий середній показник спостерігається за змінною «незадоволеність роллю господині будинку» (13,2 бала при стандартному відхиленні 2,79), що може свідчити про те, що для багатьох батьків, особливо матерів, побутові обов’язки стають джерелом дискомфорту, можливо, через необхідність поєднувати догляд за дитиною з іншими сферами життя. Також досить високі значення має показник «обмеженість інтересів рамками сім'ї» (12,8), що може вказувати на те, що значна частина батьків, які виховують дітей з особливими потребами, змушені зосереджувати свою увагу переважно на сімейних питаннях, що може обмежувати їхні можливості для самореалізації в інших сферах.

Ще одним важливим аспектом є «байдужість чоловіка, невключеність у справи сім'ї», середнє значення якої становить 12 балів при стандартному відхиленні 3,59. Це може свідчити про те, що в частині сімей спостерігається нерівномірний розподіл відповідальності між батьками, коли один з них бере на себе більшу частину обов’язків. У цьому контексті можна також розглядати такий показник, як «домінування матері» (10,6 бала), який свідчить про можливу тенденцію до того, що саме матері частіше беруть на себе роль головного вихователя у сім’ї.

Показник «відчуття самопожертви у ролі матері» має середнє значення 11,1 бала при стандартному відхиленні 3,63, що може свідчити про те, що

багато матерів відчувають значне навантаження, яке може бути сприйняте як жертва власними інтересами заради добробуту дитини. У поєднанні з показником «залежність та несамостійність матері» (12,1 бала) це може вказувати на існування труднощів у розподілі сімейних обов'язків, коли матері не завжди мають достатньо підтримки або можливостей для розвитку поза сімейним середовищем.

Цікаво, що показник «сімейні конфлікти» (11,4 бала) свідчить про середній рівень напруженості у стосунках між членами сім'ї, що, ймовірно, може бути наслідком стресових ситуацій, пов'язаних із вихованням дитини з особливими потребами. Водночас, показник «надавторитет батьків» (11,5 бала) може свідчити про те, що у частині сімей існує тенденція до жорсткого контролю з боку батьків, що може впливати на формування у дитини певних моделей поведінки та сприйняття авторитету батьків.

З одного боку, вони часто відчувають обмеженість у власних інтересах та необхідність самопожертви, а з іншого – нерідко стикаються з недостатньою включеністю партнера у сімейні справи, що може посилювати почуття відповідальності й навантаження на одного з батьків. Важливо відзначити, що незадоволеність роллю господині будинку та домінування матері можуть бути пов'язані з традиційними уявленнями про розподіл обов'язків у сім'ї, а також з особливими потребами дитини, які вимагають додаткового часу та зусиль.

У ході аналізу результатів дослідження було встановлено, що рівень оптимального емоційного контакту між батьками та дітьми у вибірці є відносно високим, проте має значні варіації (див. табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Результати методики «Батьківсько-дитячі стосунки» за блоком «Оптимальний емоційний контакт із дитиною»

Змінні	Середнє	Стандартне відхилення	Мін	Макс
Вербалізація, спонукання	12,8	3,54	5	20

словесних проявів				
Партнерські відносини	11,2	3,06	5	20
Розвиток активності дитини	12,8	2,94	7	19
Зрівняльні відносини батьків та дитини	10,3	2,72	6	17
Оптимальний емоційний контакт із дитиною	47	7,25	34	68

Загальний показник цього блоку становить у середньому 47 балів, що при стандартному відхиленні 7,25 свідчить про наявність індивідуальних відмінностей у взаємодії батьків з дітьми. Мінімальне значення цього показника – 34 бали, максимальне – 68, що демонструє різну міру відкритості, чуйності та емоційної включеності батьків у стосунки з дітьми.

Розглядаючи окремі показники цього блоку, варто звернути увагу на такі аспекти, як вербалізація та спонукання словесних проявів, а також розвиток активності дитини, які мають найвищі середні значення – 12,8 бала. Це свідчить про те, що більшість батьків намагаються заохочувати дітей до мовної активності та підтримують їхню ініціативність, що є важливим фактором у їхньому розвитку. Водночас, партнерські відносини батьків і дітей, які характеризуються середнім значенням 11,2 бала, мають дещо нижчий рівень вираженості, що може вказувати на недостатню рівноправність у взаємодії та деяку авторитарність у стосунках. Найнижчий середній показник зафіксовано у змінній «зрівняльні відносини батьків та дитини» (10,3 бала), що може означати, що батьки не завжди готові визнавати емоційні потреби дитини на рівних, що, у свою чергу, може впливати на формування дитячої автономії та самооцінки.

Таблиця 2.9

Результати методики «Батьківсько-дитячі стосунки» за блоком «Зайва емоційна дистанція з дитиною»

Змінні	**Середнє**	**Стандартне відхилення**	**Мін**	**Макс**
Дратівливість, запальність	12,7	3,37	5	20

Зайва суворість, суворість з дитиною	10,8	3,42	5	20
Ухилення від контакту з дитиною	10,3	3,92	5	20
Зайва емоційна дистанція з дитиною	33,7	6,55	20	47

Поряд із цим аналіз показників, що характеризують зайву емоційну дистанцію між батьками та дітьми, виявив дещо тривожні тенденції. Середній показник за цим блоком становить 33,7 бала при стандартному відхиленні 6,55, що демонструє варіативність у рівні емоційної віддаленості батьків від своїх дітей. Мінімальне значення цього показника – 20 балів, а максимальне – 47, що може свідчити про те, що у частини батьків спостерігається значне емоційне відчуження у стосунках з дитиною. Найвищий середній показник спостерігається за змінною «дратівливість, запальність» (12,7 бала), що може вказувати на підвищену емоційну напруженість у взаємодії батьків та дітей. Це, ймовірно, пов’язано з високим рівнем стресу та втоми, які часто супроводжують виховання дитини з особливими потребами. Досить високі показники також спостерігаються за змінною «зайва суворість» (10,8 бала), що вказує на тенденцію до авторитарного виховання, що може бути викликано прагненням батьків контролювати поведінку дитини, особливо якщо вони відчувають невпевненість у своїх виховних методах.

Найнижче середнє значення має показник «ухилення від контакту з дитиною» (10,3 бала), хоча його стандартне відхилення (3,92) вказує на значні індивідуальні відмінності. Це означає, що у частини респондентів ухилення від контакту проявляється більшою мірою, що може бути пов’язано як із втомою батьків, так і з певними труднощами у побудові близьких стосунків. Такі показники можуть свідчити про емоційне вигорання батьків, особливо якщо вони не отримують достатньої підтримки з боку родини чи суспільства.

У більшості випадків батьки демонструють достатньо високий рівень емоційного контакту з дітьми, однак при цьому певні аспекти взаємодії, такі як партнерські відносини та рівність у стосунках, є менш вираженими. Поряд із цим, деякі батьки виявляють ознаки емоційного віддалення та навіть підвищеної дратівливості у стосунках з дитиною, що може бути наслідком значного психологічного навантаження.

У ході аналізу результатів дослідження було встановлено, що загальний рівень зайвої концентрації на дитині серед батьків, які виховують дітей з особливими потребами, є досить високим (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Результати методики «Батьківсько-дитячі стосунки» за блоком «Зайва концентрація на дитині»

Змінні	Середнє	Стандартне відхилення	Мін	Макс
Надмірна турбота, встановлення залежності	12,1	2,72	7	19
Подолання опору, придушення волі	10,7	3,67	7	20
Створення безпеки, побоювання образити	12,5	2,92	5	20
Виняток позасімейних впливів	11	2,9	6	20
Придушення агресивності	12,1	3,4	5	20
Пригнічення сексуальності	10,6	3,09	7	20
Надзвичайне втручання у світ дитини	12,3	3,05	5	19
Прагнення прискорити розвиток дитини	10,9	2,99	5	20
Зайва концентрація на дитині	92,2	10,92	71	118

Середнє значення за цим блоком становить 92,2 бала, а стандартне відхилення – 10,92, що свідчить про значну варіативність показників серед респондентів. Мінімальне значення показника складає 71, а максимальне – 118, що демонструє суттєві індивідуальні відмінності у вираженості тенденції до гіперопіки та контролю за дитиною. Це може бути наслідком

специфічних обставин виховання дітей з особливими потребами, коли батьки намагаються максимально забезпечити безпеку, комфорт та розвиток своєї дитини, інколи вдаючись до надмірної опіки.

Найвищий середній показник серед окремих компонентів цього блоку має змінна «створення безпеки, побоювання образити», яка становить 12,5 бала при стандартному відхиленні 2,92. Це може свідчити про те, що значна частина батьків уникає будь-яких потенційно конфліктних або дискомфортних ситуацій для дитини, намагаючись створити для неї максимально комфортне середовище. Однак така поведінка, хоч і викликана благими намірами, може призводити до обмеження можливостей дитини адаптуватися до соціального середовища та самостійно вирішувати певні труднощі. Подібний патерн простежується і в показнику «надмірна турбота, встановлення залежності» (12,1 бала), що свідчить про тенденцію батьків до надмірного контролю та виховання дитини у стані психологічної залежності. Такий стиль взаємодії може обмежувати розвиток самостійності дитини, а в майбутньому – ускладнювати її адаптацію до дорослого життя.

Ще одним важливим аспектом є змінна «надзвичайне втручання у світ дитини», яка також має високий показник (12,3 бала при стандартному відхиленні 3,05), що може свідчити про те, що батьки активно впливають на всі аспекти життя дитини, включаючи її соціальні контакти, вибір інтересів та навіть внутрішній емоційний стан. Це може створювати у дитини відчуття постійного контролю та недостатньої особистої свободи. Поряд із цим варто відзначити і показник «придушення агресивності» (12,1 бала), що вказує на схильність батьків до активного втручання у поведінкові прояви дитини з метою контролю її емоційної сфери. Це може бути як позитивним, так і негативним чинником: з одного боку, така стратегія допомагає зменшити прояви агресії, але з іншого – може пригнічувати природне вираження емоцій та перешкоджати розвитку навичок емоційної регуляції.

Дещо нижчі, але все ж значущі показники спостерігаються за змінними «виняток позасімейних впливів» (11,0 бала) та «подолання опору,

придушення волі» (10,7 бала). Це свідчить про те, що в деяких випадках батьки намагаються максимально контролювати коло спілкування дитини, обмежуючи її соціальні контакти та можливість самостійного прийняття рішень. Така поведінка часто обумовлена страхом за безпеку дитини, особливо в тих випадках, коли вона має певні труднощі у спілкуванні або соціальній адаптації. Водночас, цей підхід може створювати додаткові бар'єри для соціалізації дитини та формування її впевненості у власних силах.

Показник «прагнення прискорити розвиток дитини» має середнє значення 10,9 бала при стандартному відхиленні 2,99, що свідчить про те, що деякі батьки прагнуть форсувати розвиток своєї дитини, можливо, через переживання щодо її відповідності певним соціальним або віковим нормам. Така тенденція може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, активне стимулювання розвитку може допомогти дитині розвинути навички, які вона могла б засвоювати повільніше. З іншого боку, надмірний тиск на розвиток може викликати стрес і почуття невідповідності очікуванням батьків.

Найнижчий середній показник зафіксовано за змінною «пригнічення сексуальності» (10,6 бала при стандартному відхиленні 3,09). Це може свідчити про те, що питання сексуальної освіти або особистісної автономії дитини не є пріоритетним у вихованні, або ж батьки уникають таких тем у спілкуванні з дітьми. Враховуючи особливості дітей з особливими потребами, така тенденція може бути пов'язаною з недостатньою поінформованістю батьків щодо необхідності сексуального виховання або з небажанням зачіпати складні для них питання.

Можна зробити висновок, що зайва концентрація на дитині є досить вираженою у більшості сімей, що виховують дітей з особливими потребами. Це проявляється у надмірній турботі, прагненні контролювати життя дитини, обмеженні її соціальних контактів та спробах керувати її розвитком. Така модель взаємодії має як позитивні, так і негативні сторони: з одного боку,

вона сприяє створенню безпечного середовища для дитини, але з іншого – може обмежувати її особистісний розвиток, самостійність та соціальну адаптацію.

У ході аналізу результатів дослідження було встановлено, що розподіл вибірки за рівнем прояву блоків батьківсько-дитячих стосунків демонструє певні закономірності, які дозволяють зробити висновки щодо особливостей взаємодії батьків з дітьми з особливими потребами (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Розподіл вибірки за рівнем прояву блоків батьківсько-дитячих стосунків

Змінні	Низький	Середній	Високий
Ставлення до сімейної ролі	5,8%	94,2%	0%
Оптимальний емоційний контакт із дитиною	19,2%	80,8%	0%
Зайва емоційна дистанція з дитиною	44,2%	53,8%	1,9%
Зайва концентрація на дитині	15,4%	84,6%	0%

Показник «ставлення до сімейної ролі» у переважної більшості батьків знаходиться на середньому рівні – 94,2%, тоді як низький рівень виявлено лише у 5,8% респондентів, а високий рівень взагалі відсутній. Це може свідчити про те, що батьки здебільшого приймають свою роль у сім’ї, але не демонструють її надмірного вираження. Така ситуація може бути обумовлена тим, що виховання дитини з особливими потребами часто сприймається як необхідність та обов’язок, однак без особливого відчуття емоційного піднесення або надмірного включення у сімейні ролі. Відсутність високого рівня може вказувати на певну емоційну нейтральність батьківської позиції або ж на втому, яка може виникати через значне психологічне навантаження.

Щодо оптимального емоційного контакту з дитиною, більшість батьків також демонструють середній рівень (80,8%), тоді як 19,2% респондентів мають низький рівень. Високий рівень в даному випадку також відсутній, що може вказувати на певні труднощі у встановленні глибокого емоційного зв’язку між батьками та дітьми. Це може бути пов’язано з різними

факторами, такими як емоційна перевтома, постійний стрес або ж недостатня підтримка батьків у процесі виховання дитини. Водночас значний відсоток середнього рівня свідчить про те, що емоційний зв'язок між батьками і дітьми не є критично порушеним, але водночас і не досягає рівня, коли можна говорити про повну гармонійність стосунків.

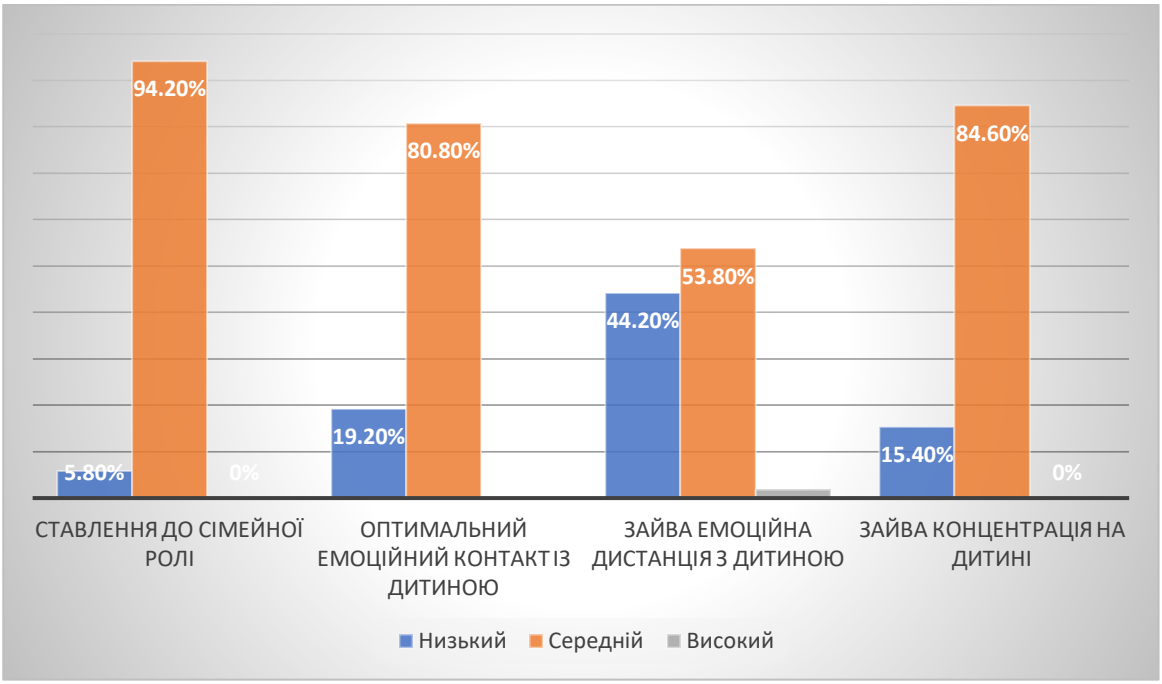

Рис. 2.4. Розподіл вибірки за рівнем прояву блоків батьківсько-дитячих стосунків

Найбільш поляризованим є розподіл за показником «зайва емоційна дистанція з дитиною». Так, 44,2% респондентів мають низький рівень цього показника, що свідчить про відносно теплі взаємини у частини сімей, тоді як у 53,8% респондентів спостерігається середній рівень, що вказує на певну емоційну віддаленість. Водночас високий рівень емоційної дистанції був зафіксований у 1,9% батьків, що може вказувати на значне відчуження у взаєминах з дитиною. Такий розподіл свідчить про те, що хоча більшість батьків намагаються зберігати емоційний контакт із дитиною, певна частина все ж відчуває труднощі у його підтриманні. Це може бути зумовлено втомою, особливостями виховання або ж певним психологічним бар'єром у спілкуванні з дитиною, що вимагає додаткового вивчення.

Щодо показника «зайва концентрація на дитині», то середній рівень зафіксовано у 84,6% батьків, тоді як низький рівень виявлено у 15,4%, а високий рівень знову ж таки відсутній. Це може свідчити про те, що батьки приділяють достатньо уваги своїм дітям, однак не у всіх випадках це набуває виражених форм гіперопіки чи надмірного контролю. Водночас наявність певного відсотка низького рівня вказує на те, що не всі батьки повністю зосереджені на житті дитини, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, це може свідчити про певну автономність дитини у сім'ї, з іншого – про недостатність уваги з боку батьків, що також вимагає подальшого дослідження.

Більшість батьків демонструють помірні, середні прояви за всіма досліджуваними показниками, уникаючи як крайнощів надмірної залученості у стосунки, так і значного відчуження. Водночас відсутність високих рівнів оптимального емоційного контакту і ставлення до сімейної ролі може свідчити про те, що батьки не завжди мають достатній емоційний ресурс для формування глибоких та гармонійних стосунків з дітьми.

У ході аналізу результатів дослідження було встановлено, що рівень сімейної згуртованості та адаптації серед батьків, які виховують дітей з особливими потребами, є відносно середнім, хоча між респондентами спостерігаються значні індивідуальні відмінності (див. табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Результати методики «Шкала сімейної адаптації й згуртованості»

Змінні	Середнє	Стандартне відхилення	Мін	Макс
Рівень сімейної згуртованості	32,3	11,01	10	49
Рівень сімейної адаптації	32	9,46	11	48

Середній показник сімейної згуртованості становить 32,3 бала при доволі великому стандартному відхиленні – 11,01, що свідчить про значну варіативність рівня згуртованості у різних сім'ях. Мінімальне значення цього показника – 10 балів, а максимальне – 49, що демонструє як випадки дуже

низької згуртованості, так і досить високого рівня взаємопідтримки між членами родини. Це може свідчити про те, що в одних сім'ях існує тісна емоційна взаємодія, а в інших спостерігається роз'єднаність або навіть відчуження між членами родини.

Рівень сімейної адаптації також є середнім і має показник 32 бали при стандартному відхиленні 9,46. Діапазон значень варіюється від 11 до 48 балів, що вказує на значні відмінності у здатності сімей адаптуватися до змінних умов та викликів, пов'язаних із вихованням дитини з особливими потребами. Це може свідчити про те, що частина родин має достатньо ресурсів для пристосування до специфічних обставин, тоді як інші відчувають труднощі, що можуть проявлятися у високому рівні стресу, конфліктах або низькій психологічній гнучкості. Загалом отримані результати вказують на те, що не всі сім'ї однаково ефективно адаптуються до умов, які вимагають від них значних психологічних і емоційних ресурсів.

Аналіз розподілу вибірки за рівнем прояву сімейної адаптації та згуртованості дозволяє більш детально оцінити особливості сімейної взаємодії (див. табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Розподіл вибірки за рівнем прояву сімейної адаптації й згуртованості

Змінні	Низький	Середній	Високий
Рівень сімейної згуртованості	17,3%	44,2%	38,5%
Рівень сімейної адаптації	19,2%	48,1%	32,7%

Аналіз розподілу вибірки за рівнем прояву сімейної адаптації та згуртованості показав, що найбільша частка респондентів мають середній рівень цих характеристик. Так, середній рівень сімейної згуртованості спостерігається у 44,2% опитаних, а сімейної адаптації – у 48,1%. Це свідчить про те, що більшість сімей мають достатньо ресурсів для підтримання стійких взаємостосунків між членами родини, однак цей рівень не завжди є оптимальним. Водночас високий рівень згуртованості зафіксований у 38,5%

родин, а високий рівень адаптації – у 32,7%, що вказує на те, що значна частина сімей змогла ефективно впоратися з труднощами виховання дитини з особливими потребами та сформувати гармонійні внутрішньосімейні відносини.

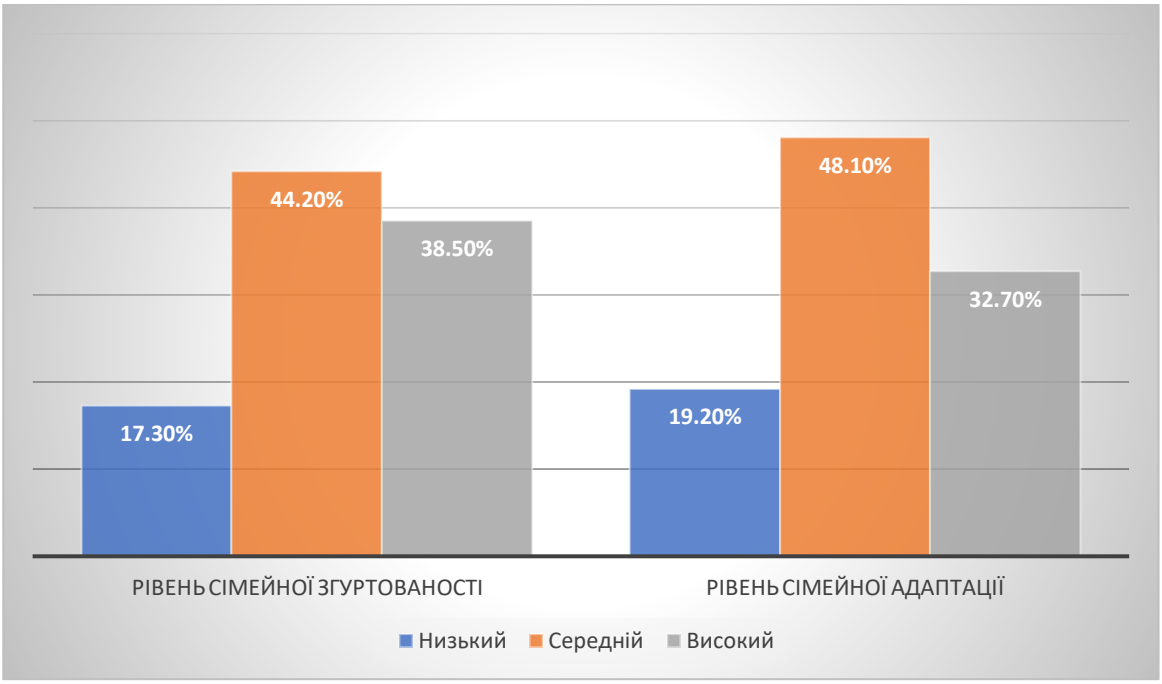

Рис. 2.5. Розподіл вибірки за рівнем прояву сімейної адаптації й згуртованості

Проте не можна ігнорувати той факт, що у 17,3% сімей спостерігається низький рівень згуртованості, а у 19,2% – низький рівень адаптації. Це означає, що майже п’ята частина опитаних родин стикається з труднощами у взаєморозумінні між членами сім’ї, що може мати негативний вплив як на психологічний стан батьків, так і на розвиток дитини. Низька сімейна згуртованість може свідчити про відсутність єдності між членами родини, недостатню емоційну підтримку та можливі конфлікти. Водночас низький рівень сімейної адаптації може бути наслідком неспроможності родини пристосуватися до змін, пов’язаних із особливими потребами дитини, що ускладнює їхнє повсякденне функціонування.

У ході аналізу результатів дослідження було встановлено, що особливості сімейного оточення в сім’ях, де виховуються діти з особливими потребами, мають значну варіативність. Показники згуртованості,

експресивності, орієнтації на досягнення, культурного розвитку та організації в середньому мають помірні значення, проте розподіл між низькими, середніми та високими рівнями свідчить про неоднорідність сімейних структур і відмінності у способах взаємодії між членами родини (див. табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Результати методики «Шкала сімейного оточення»

Змінні	Середнє	Стандартне відхилення	Мін	Макс
Згуртованість	5,04	2,32	1	9
Експресивність	4,83	2,07	1	9
Конфлікт	3,63	2,39	0	9
Незалежність	4,62	1,94	0	9
Орієнтація на досягнення	4,46	2,13	0	9
Інтелектуально-культурна орієнтація	5,13	1,95	1	9
Орієнтація на активний відпочинок	4,9	2,35	1	9
Морально-духовні аспекти	4,35	2,2	0	8
Організація	4,81	2,25	0	9
Контроль	4,58	1,97	0	9

Рівень згуртованості сім’ї в середньому становить 5,04 бала, що є відносно середнім показником, однак варіація даних (від 1 до 9 балів) свідчить про те, що у деяких сім’ях цей показник виражений досить слабо. Так, 23,1% респондентів мають низький рівень згуртованості, що може вказувати на відчуженість або недостатню емоційну підтримку між членами родини, тоді як у 48,1% цей показник знаходиться на середньому рівні, що свідчить про помірну взаємопідтримку, а 28,8% демонструють високий рівень згуртованості, що може позитивно впливати на психологічний клімат у родині. Подібна ситуація спостерігається і щодо експресивності, де більшість сімей мають середній рівень (50%), однак 28,8% респондентів відзначають низький рівень цього показника, що може свідчити про

труднощі у відкритому вираженні емоцій у сімейному середовищі. Водночас 21,2% респондентів мають високий рівень експресивності, що свідчить про активне емоційне спілкування та відкритість між членами сім'ї.

Окремої уваги заслуговує показник конфліктності, який має доволі високий рівень варіативності. Середнє значення становить 3,63 бала, проте 50% респондентів мають низький рівень конфліктності, що свідчить про намагання уникати конфліктних ситуацій або підтримувати стабільну атмосферу в сім'ї. Однак 38,5% респондентів мають середній рівень конфліктності, а 11,5% – високий рівень, що може бути наслідком напружених взаємин у родині, які можуть виникати через підвищене навантаження на батьків та різні погляди на виховання дитини з особливими потребами. Це підтверджується також рівнем контролю в сім'ї, який має середнє значення 4,58 бала. У 28,8% випадків він є низьким, що може свідчити про більш демократичний стиль виховання, тоді як у 57,7% випадків – середнім, що вказує на помірний баланс між контролем та автономією членів сім'ї. Водночас 13,5% сімей демонструють високий рівень контролю, що може вказувати на тенденцію до авторитарних методів виховання.

Щодо незалежності, орієнтації на досягнення та інтелектуально-культурної орієнтації, результати свідчать про те, що більшість сімей мають середній рівень цих показників (див. табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Розподіл вибірки за рівнем прояву показників сімейної структури

Змінні	Низький	Середній	Високий
Згуртованість	23,1%	48,1%	28,8%
Експресивність	28,8%	50%	21,2%
Конфлікт	50%	38,5%	11,5%
Незалежність	25%	57,7%	17,3%
Орієнтація на досягнення	28,8%	57,7%	13,5%
Інтелектуально-культурна орієнтація	19,2%	61,5%	19,2%
Орієнтація на активний відпочинок	23,1%	51,9%	25%

Морально-духовні аспекти	34,6%	50%	15,4%
Організація	23,1%	59,6%	17,3%
Контроль	28,8%	57,7%	13,5%

Так, незалежність у сім'ї середньо оцінюється в 4,62 бала, причому 57,7% мають середній рівень, що може вказувати на те, що у більшості родин діти отримують певний рівень автономії у прийнятті рішень. Водночас 25% респондентів мають низький рівень незалежності, що може свідчити про більш жорсткий стиль виховання, спрямований на підтримку контролю та обмеження самостійності дитини. Інтелектуально-культурна орієнтація має дещо вищий середній рівень (5,13 бала), що може вказувати на зацікавленість батьків у розвитку дитини через інтелектуальні та культурні заходи. При цьому 61,5% респондентів мають середній рівень цього показника, 19,2% – низький, а ще 19,2% – високий, що підтверджує наявність сімей, які активно залучають своїх дітей до інтелектуального розвитку, тоді як у частини родин цей аспект є менш вираженим.

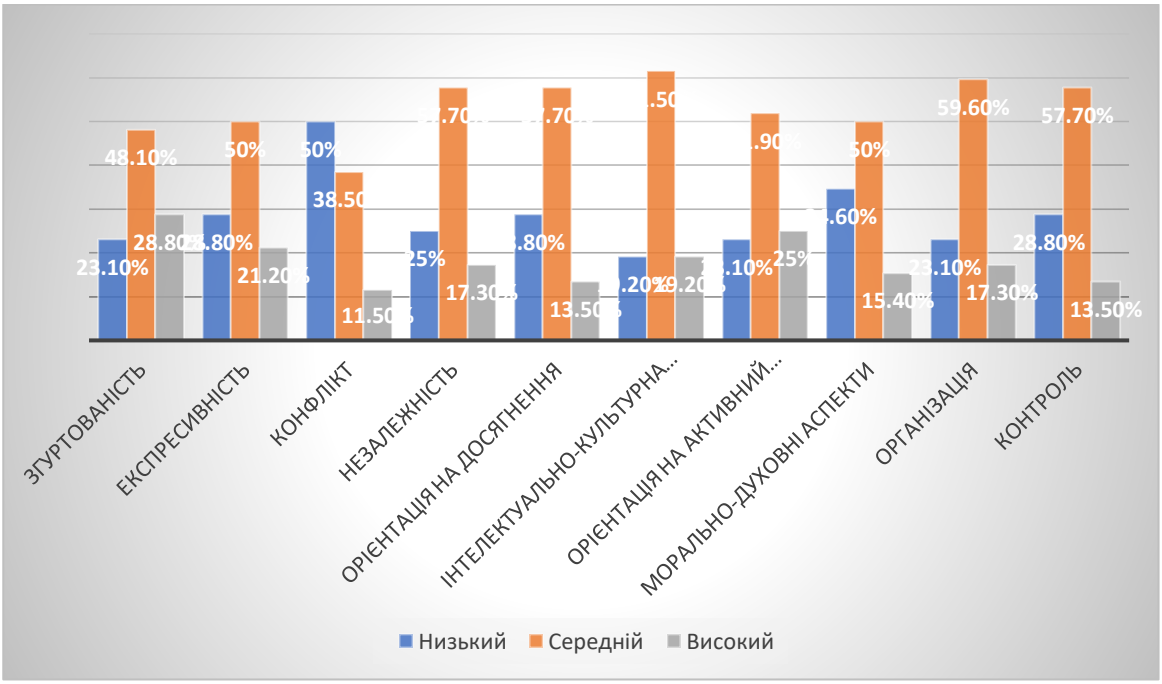

Рис. 2.6. Розподіл вибірки за рівнем прояву показників сімейної структури

Орієнтація на активний відпочинок у сім'ї також знаходиться на середньому рівні (4,9 бала), що свідчить про збалансованість у плануванні сімейного дозвілля. У 51,9% сімей цей показник середній, у 23,1% – низький, що може свідчити про недостатню увагу до активного проведення часу разом, тоді як 25% респондентів мають високий рівень орієнтації на активний відпочинок, що може позитивно впливати на згуртованість родини та створення сприятливого емоційного клімату.

Морально-духовні аспекти отримали середню оцінку 4,35 бала, що є одним із найнижчих показників серед усіх змінних. У 34,6% сімей цей рівень є низьким, що може вказувати на недостатнє акцентування уваги на моральних цінностях та духовному вихованні дітей. Водночас 50% сімей мають середній рівень, а 15,4% – високий, що свідчить про те, що морально-етичні аспекти відіграють значну роль лише в частині родин.

Отримані результати свідчать про те, що структура сімейних відносин у родинах, де виховуються діти з особливими потребами, є досить варіативною. Більшість показників знаходяться на середньому рівні, що вказує на загалом стабільний, хоча й не ідеальний рівень функціонування сім'ї. Водночас існує певний відсоток сімей, у яких спостерігаються труднощі у таких аспектах, як згуртованість, емоційна експресивність, незалежність та морально-духовний розвиток. Особливої уваги потребує аспект конфліктності, де значна частина сімей має середній або високий рівень, що може бути наслідком високого рівня стресу та психологічного навантаження, пов'язаного з вихованням дитини з особливими потребами.

У ході аналізу результатів дослідження було встановлено, що особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами характеризуються значною варіативністю, що відображає різноманіття виховних стратегій та рівня емоційної взаємодії між батьками та дітьми. Середні значення різних аспектів батьківського ставлення демонструють загалом помірну вираженість, проте індивідуальні відмінності є досить

значними, що підтверджується високим рівнем стандартного відхилення (див. табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Результати методики «Тест-опитувальник батьківського ставлення»

Змінні	Середнє	Стандартне відхилення	Мін	Макс
Прийняття-відкидання	5,38	2,57	0	9
Кооперація	4,87	2,58	0	10
Симбіоз	5,21	2,34	1	10
Авторитарна гіперсоціалізація	4,94	2,42	0	10
Маленький невдаха	5,33	2,41	0	9

Показник «прийняття-відкидання» має середнє значення 5,38 бала, при стандартному відхиленні 2,57 та варіації від 0 до 9 балів. Це свідчить про те, що частина батьків демонструє високий рівень прийняття своєї дитини, створюючи теплу й підтримуючу атмосферу, тоді як у деяких сім'ях спостерігається недостатня емоційна включеність або навіть елементи відкидання. Відповідно, за рівнем прояву цього показника 15,4% батьків мають низький рівень, 46,2% – середній, а 38,5% – високий. Такий розподіл підтверджує, що переважна більшість батьків прагнуть приймати своїх дітей, однак у частини респондентів спостерігається емоційна дистанція або труднощі у формуванні позитивного образу дитини.

Щодо показника «кооперація», середнє значення якого становить 4,87 бала, можна зробити висновок, що батьки загалом виявляють помірний рівень взаємодії та співробітництва у процесі виховання. Водночас стандартне відхилення 2,58 вказує на те, що в різних сім'ях рівень кооперації може суттєво відрізнятися – від мінімальних (0) до максимальних (10) значень. За рівнем прояву цього типу ставлення 17,3% батьків мають низький рівень кооперації, 51,9% – середній, а 30,8% – високий. Це свідчить про те, що більшість батьків намагаються вибудовувати довірливі відносини з дитиною, однак у частини з них така стратегія не є домінуючою, що може

бути обумовлено як особистісними характеристиками батьків, так і специфічними особливостями поведінки дитини.

Симбіотичний стиль взаємодії, який характеризується сильним емоційним зв'язком та, в деяких випадках, надмірною опікою, має середнє значення 5,21 бала, при стандартному відхиленні 2,34. Це свідчить про помірно виражену симбіотичну залежність у стосунках між батьками та дітьми, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Високий рівень цього показника в 21,2% випадків вказує на те, що частина батьків не лише підтримують тісний зв'язок із дитиною, а й можуть обмежувати її самостійність, що може негативно впливати на процеси соціалізації та розвитку автономності. Більшість респондентів (67,3%) демонструють середній рівень симбіотичного ставлення, що є збалансованим варіантом між підтримкою та наданням дитині певної незалежності.

Таблиця 2.17

Розподіл вибірки за рівнем прояву типів батьківського ставлення

Змінні	Низький	Середній	Високий
Прийняття-відкидання	15,4%	46,2%	38,5%
Кооперація	17,3%	51,9%	30,8%
Симбіоз	11,5%	67,3%	21,2%
Авторитарна гіперсоціалізація	15,4%	61,5%	23,1%
Маленький невдаха	9,6%	57,7%	32,7%

Авторитарна гіперсоціалізація, яка передбачає жорсткий контроль та вимогу дотримання соціальних норм, має середнє значення 4,94 бала при стандартному відхиленні 2,42. Це свідчить про те, що в більшості випадків батьки не схильні до надмірного контролю, однак у деяких сім'ях він може бути доволі вираженим. Так, 15,4% респондентів мають низький рівень авторитарної гіперсоціалізації, що свідчить про демократичний стиль виховання, 61,5% – середній, а 23,1% – високий, що може вказувати на

тенденцію до підвищених вимог до поведінки дитини, що у випадку дітей з особливими потребами може створювати додатковий стрес.

Окремо варто розглянути показник «маленький невдаха», який має середнє значення 5,33 бала та стандартне відхилення 2,41. Він характеризує батьківське ставлення, в якому домінує уявлення про дитину як про слабку, нездатну до самостійного життя та потребуючу постійної опіки. Середній рівень прояву цього показника спостерігається у 57,7% випадків, тоді як високий рівень зафіксовано у 32,7% респондентів, що є доволі значним показником. Це може свідчити про поширену тенденцію до сприйняття дитини як такої, що потребує постійної підтримки, що, з одного боку, сприяє захисту дитини, а з іншого – може обмежувати її можливості для розвитку самостійності.

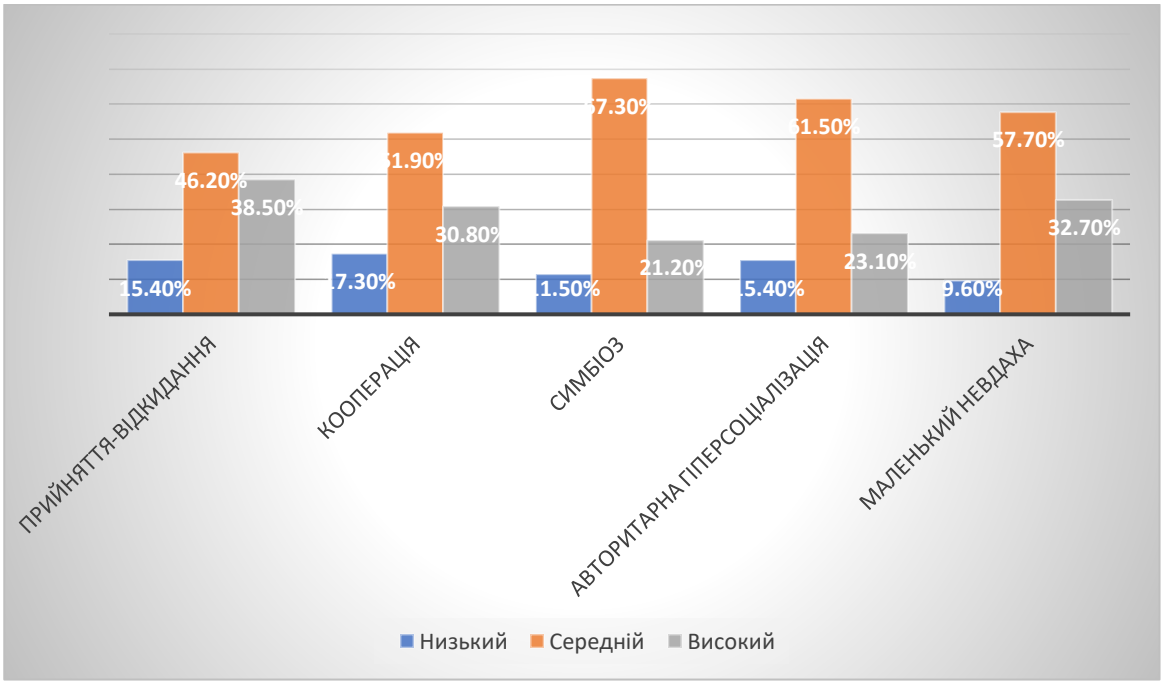

Рис. 2.7. Розподіл вибірки за рівнем прояву типів батьківського ставлення

Загальний аналіз отриманих результатів свідчить про те, що більшість батьків демонструють помірний рівень прийняття своєї дитини та кооперації у взаємодії з нею, що є позитивною характеристикою батьківсько-дитячих стосунків. Водночас у частини сімей спостерігається виражена тенденція до симбіотичних стосунків, що може обмежувати розвиток автономності

дитини, а також певна орієнтація на авторитарну гіперсоціалізацію та сприйняття дитини як слабкої, що може призводити до обмеження її ініціативності та впевненості у власних силах.

У ході аналізу статевих відмінностей було виявлено, що більшість показників, що характеризують батьківсько-дитячі стосунки, сімейну згуртованість та виховні стратегії, не мають статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками. Значення критерію Манна-Уітні (p) для більшості змінних перевищує рівень 0,05, що вказує на відсутність статистично значущих відмінностей між статями. Це означає, що загальний стиль виховання, ставлення до сімейної ролі, рівень емоційної включеності у виховання та особливості сімейної взаємодії є подібними як у батьків, так і у матерів дітей з особливими потребами (див. табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Аналіз статевих відмінностей у батьківсько-дитячих відносинах

Змінні	**Мана-Уітні**	**p**	**Середнє чоловіків**	**Середнє жінок**
Ставлення до сімейної ролі	239	0,156	96,63	93,58
Оптимальний емоційний контакт із дитиною	245	0,196	46	47,64
Зайва емоційна дистанція з дитиною	288	0,634	34,05	33,55
Зайва концентрація на дитині	250	0,227	89,74	93,67
Рівень сімейної згуртованості	285	0,588	31,74	32,61
Рівень сімейної адаптації	290	0,662	32,68	31,64
Згуртованість	291	0,671	4,79	5,18
Експресивність	277	0,489	4,47	5,03
Конфлікт	286	0,603	3,84	3,52
Незалежність	312	0,977	4,68	4,58
Орієнтація на досягнення	271	0,413	4,16	4,64
Інтелектуально-культурна орієнтація	295	0,728	5,11	5,15
Орієнтація на активний відпочинок	280	0,519	4,63	5,06
Морально-духовні аспекти	266	0,367	3,89	4,61

Організація	271	0,413	4,68	4,88
Контроль	175	0,008*	3,63	5,12
Прийняття-відкидання	307	0,908	5,47	5,33
Кооперація	296	0,737	4,74	4,94
Симбіоз	308	0,923	5,26	5,18
Авторитарна гіперсоціалізація	305	0,870	5	4,91
Маленький невдаха	298	0,766	5,05	5,48

Примітка «» - рівень статистичної значущості $p<0,05$*

Зокрема, рівень ставлення до сімейної ролі у чоловіків та жінок відрізняється несуттєво: середній показник у чоловіків становить 96,63 бала, а у жінок – 93,58, при $p = 0,156$. Це свідчить про те, що і матері, і батьки загалом усвідомлюють та приймають свою роль у сім'ї, а отже, не демонструють принципово різних підходів до виконання сімейних обов'язків. Подібна тенденція простежується і у рівні оптимального емоційного контакту з дитиною ($p = 0,196$), де середній показник чоловіків – 46, а у жінок – 47,64, що свідчить про подібну міру емоційної залученості у процес виховання.

Аналіз показника зайвої емоційної дистанції з дитиною також не виявив статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками ($p = 0,634$), що означає, що як батьки, так і матері демонструють приблизно однаковий рівень близькості або дистанційованості у взаєминах з дитиною. Важливо відзначити, що схожі результати отримано і для показника зайвої концентрації на дитині ($p = 0,227$), що може свідчити про те, що рівень гіперопіки не залежить від статі батьків, а визначається радше індивідуальними особливостями особистості, стилем виховання або особливостями самої дитини.

Щодо сімейної адаптації та згуртованості, також не було виявлено значущих статевих відмінностей. Наприклад, середній рівень сімейної адаптації у чоловіків становить 32,68 бала, а у жінок – 31,64 ($p = 0,662$), що вказує на приблизно однакову здатність обох статей адаптуватися до умов виховання дитини з особливими потребами. Аналогічна ситуація

спостерігається і з рівнем сімейної згуртованості (p = 0,588), де різниця між чоловіками та жінками є мінімальною (31,74 проти 32,61 бала відповідно). Це може свідчити про те, що незалежно від статі, батьки рівною мірою залучені у сімейні процеси та мають схожий рівень згуртованості у родині.

Аналіз змінних, що характеризують різні аспекти сімейного оточення, також не виявив статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками. Наприклад, рівень згуртованості у сім'ї у чоловіків становить 4,79 бала, а у жінок – 5,18 (p = 0,671), а рівень експресивності – 4,47 бала у чоловіків та 5,03 у жінок (p = 0,489). Подібна ситуація спостерігається і щодо морально-духовних аспектів, орієнтації на активний відпочинок та інтелектуально-культурного розвитку. Це свідчить про те, що незалежно від статі, батьки дітей з особливими потребами мають подібний рівень відкритості у спілкуванні, залученості у культурні активності та орієнтації на розвиток дитини.

Проте єдиним показником, який виявив статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками, є рівень контролю у сім'ї (p = 0,008). Середній показник контролю у жінок становить 5,12 бала, тоді як у чоловіків – 3,63, що свідчить про те, що матері мають вираженішу схильність до контролю поведінки дитини порівняно з батьками. Це може бути пов'язано з тим, що матері зазвичай проводять більше часу з дітьми, що дозволяє їм краще стежити за їхньою поведінкою та навчанням, а також бути більш залученими у процес прийняття рішень щодо виховання.

Щодо інших аспектів батьківського ставлення, включаючи прийняття-відкидання, кооперацію, симбіоз, авторитарну гіперсоціалізацію та ставлення до дитини як до «маленького невдахи», статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками не було виявлено (p > 0,05). Це вказує на те, що незалежно від статі, батьки мають подібне ставлення до виховання, рівень співпраці з дитиною та емоційної включеності у її розвиток.

Загалом, статеві відмінності у батьківському ставленні та сімейній взаємодії є мінімальними, а більшість показників мають схожі значення як у

чоловіків, так і у жінок. Це може свідчити про те, що відповідальність за виховання дитини з особливими потребами у більшості сімей розподілена відносно рівномірно, а стиль взаємодії з дитиною визначається більше особистісними особливостями батьків, ніж їхньою статтю.

У ході кореляційного аналізу було виявлено, що деякі аспекти батьківсько-дитячих відносин мають статистично значущі взаємозв'язки з рівнем згуртованості та адаптації сім'ї, а також із особливостями сімейної структури. Це дозволяє зробити висновки про те, які чинники можуть впливати на емоційний клімат у родині та характер виховного процесу (див. табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Кореляційний аналіз у батьківсько-дитячих відносин зі згуртованістю та адаптацією сім'ї

Змінні	Ставлення до сімейної ролі	Оптимальний емоційний контакт із дитиною	Зайва емоційна дистанція з дитиною	Зайва концентрація на дитині
Рівень сімейної згуртованості	0,021	-0,256	0,438*	-0,268
Рівень сімейної адаптації	0,040	-0,050	0,240	-0,030

Примітка «» - рівень статистичної значущості $p<0,05$*

Аналіз взаємозв'язку батьківсько-дитячих стосунків із рівнем сімейної згуртованості та адаптації показав, що значуща кореляція ($p<0,05$) спостерігається лише між рівнем сімейної згуртованості та показником «зайва емоційна дистанція з дитиною» ($r = 0,438$). Це означає, що у сім'ях, де спостерігається вищий рівень згуртованості, емоційна дистанція між батьками та дитиною зростає. Такий результат може бути обумовлений тим, що в родинах із високим рівнем згуртованості батьки більше орієнтовані на

загальну сімейну систему та її функціонування, що може призводити до меншої емоційної включеності у стосунки з конкретною дитиною. Водночас цей зв'язок може вказувати і на те, що в родинах, де існує певний рівень емоційної віддаленості між батьками та дитиною, батьки можуть компенсувати це шляхом більшої згуртованості в межах сім'ї.

Інші показники, такі як ставлення до сімейної ролі, оптимальний емоційний контакт із дитиною та зайва концентрація на дитині, не мають значущих зв'язків із рівнем сімейної згуртованості. Відсутність кореляції вказує на те, що загальний рівень єдності сім'ї не завжди визначає глибину емоційної взаємодії між батьками та дітьми. Також рівень сімейної адаптації не показав статистично значущих зв'язків із жодним з аспектів батьківсько-дитячих стосунків, що свідчить про те, що здатність сім'ї пристосовуватися до змінних умов не впливає безпосередньо на стиль виховання або характер емоційної близькості між батьками та дітьми.

Кореляційний аналіз взаємозв'язку батьківсько-дитячих стосунків із характеристиками сімейної структури дозволив виявити ще кілька статистично значущих зв'язків (див. табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Кореляційний аналіз у батьківсько-дитячих відносин зі сімейною структурою

Змінні	Ставлення до сімейної ролі	Оптимальний емоційний контакт із дитиною	Зайва емоційна дистанція з дитиною	Зайва концентрація на дитині
Згуртованість	-0,140	-0,099	0,145	0,052
Експресивність	-0,092	-0,039	0,278*	-0,079
Конфлікт	0,117	0,231	-0,275*	0,190

Незалежність	0,199	0,159	0,173	-0,145
Орієнтація на досягнення	-0,141	0,136	0,043	-0,012
Інтелектуально-культурна орієнтація	0,022	-0,061	0,172	-0,183
Орієнтація на активний відпочинок	-0,025	-0,080	0,409*	-0,148
Морально-духовні аспекти	-0,002	0,097	0,268	-0,064
Організація	0,146	0,024	0,206	-0,006
Контроль	0,178	0,139	0,051	-0,053

Примітка «» - рівень статистичної значущості $p<0,05$*

Зокрема, значуща кореляція спостерігається між рівнем експресивності в сім'ї та показником «зайва емоційна дистанція з дитиною» ($r = 0,278$, $p<0,05$), що свідчить про те, що у сім'ях, де члени родини частіше відкрито висловлюють свої почуття, може парадоксально спостерігатися вища емоційна дистанція між батьками та дітьми. Це може пояснюватися тим, що експресивність не завжди спрямована безпосередньо на дітей, а більше розподіляється між дорослими членами сім'ї.

Також виявлено зворотний зв'язок між конфліктністю в сім'ї та зайвою емоційною дистанцією з дитиною ($r = -0,275$, $p<0,05$), що означає, що у сім'ях із більшою конфліктністю емоційна дистанція між батьками та дитиною зменшується. Це може бути пов'язано з тим, що конфлікти часто призводять до підвищеної уваги до дитини, оскільки батьки можуть намагатися компенсувати напруженість у сім'ї через тісніший контакт із дитиною.

Окрім цього, показник «зайва емоційна дистанція з дитиною» також має значущий зв'язок з орієнтацією сім'ї на активний відпочинок ($r = 0,409$, $p<0,05$). Це може свідчити про те, що в сім'ях, які активно організовують спільне дозвілля, емоційна дистанція між батьками та дитиною зростає. Такий результат може здаватися суперечливим, однак його можна пояснити тим, що активний відпочинок у сім'ї не завжди передбачає емоційно глибоку взаємодію між батьками та дітьми, а інколи має більше організаційний, ніж особистісно-зближуючий характер.

Інші змінні, такі як згуртованість, незалежність, орієнтація на досягнення, морально-духовні аспекти та організація сім'ї, не продемонстрували статистично значущих кореляцій із рівнем батьківсько-дитячих стосунків, що свідчить про відносну автономність цих характеристик у структурі сімейної взаємодії.

Загалом результати кореляційного аналізу свідчать про те, що батьківсько-дитячі стосунки не є повністю визначеними рівнем згуртованості та адаптації сім'ї, а також загальною структурою сімейної взаємодії. Проте певні зв'язки все ж простежуються, особливо у випадках зайвої емоційної дистанції, яка виявляється пов'язаною із згуртованістю, експресивністю, конфліктністю та активним відпочинком у родині. Ці результати можуть вказувати на те, що особливості сімейного клімату впливають на характер взаємодії батьків з дитиною, проте механізми цих впливів можуть бути досить складними та опосередкованими.

У ході кореляційного аналізу було виявлено, що деякі аспекти батьківсько-дитячих відносин мають статистично значущі взаємозв'язки з типами батьківського ставлення, що дозволяє зробити висновки про те, які виховні стратегії найбільше впливають на характер взаємодії між батьками та дітьми з особливими потребами. Загалом, більшість показників не продемонстрували суттєвих зв'язків, що може свідчити про те, що типи батьківського ставлення є відносно автономними щодо конкретних аспектів батьківсько-дитячих відносин, хоча певні тенденції все ж простежуються (див. табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Кореляційний аналіз у батьківсько-дитячих відносин з типами батьківського ставлення

Змінні	Ставлення до сімейної ролі	Оптимальний емоційний контакт із дитиною	Зайва емоційна дистанція з дитиною	Зайва концентрація на дитині
Прийняття-відкидання	-0,175	0,083	0,132	-0,019
Кооперація	-0,001	-0,114	0,485*	-0,143
Симбіоз	0,060	-0,126	0,097	-0,173
Авторитарна гіперсоціалізація	0,134	0,088	0,110	-0,019
Маленький невдаха	0,034	0,114	-0,163	0,101

Примітка «» - рівень статистичної значущості $p<0,05$*

Найбільш значущим виявився зв'язок між рівнем кооперації батьків та показником «зайва емоційна дистанція з дитиною» ($r = 0,485$, $p<0,05$). Це означає, що в сім'ях, де батьки більшою мірою орієнтовані на співпрацю з дитиною, спостерігається вищий рівень емоційної дистанції між ними. Такий результат може здаватися парадоксальним, адже кооперація зазвичай асоціюється з тісною взаємодією, однак у цьому випадку він може свідчити про специфічний стиль виховання, за якого батьки намагаються дотримуватися певних правил взаємодії та структурованої підтримки, але при цьому емоційний аспект спілкування залишається на другому плані. Це може бути характерним для сімей, які прагнуть забезпечити дитину всіма необхідними ресурсами, але не завжди мають достатній емоційний контакт через втому, стрес або високий рівень відповідальності за виховання.

Інші показники, такі як «прийняття-відкидання», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха», не продемонстрували значущих кореляцій із основними аспектами батьківсько-дитячих відносин. Наприклад, відсутність значущого зв'язку між рівнем прийняття дитини та будь-якими аспектами батьківсько-дитячих відносин ($p>0,05$) може свідчити про те, що цей фактор є більш загальним і не завжди прямо впливає на конкретні аспекти взаємодії між батьками та дитиною. Це може бути обумовлено тим, що навіть у випадках, коли батьки демонструють

прийняття дитини, вони можуть обирати різні стратегії виховання, які або сприяють емоційній близькості, або, навпаки, підсилюють дистанційованість.

Щодо зв'язку між зайвою концентрацією на дитині та типами батьківського ставлення, також не було виявлено значущих кореляцій. Відсутність такого зв'язку може означати, що гіперопіка формується під впливом інших факторів, наприклад, особистісних характеристик батьків, соціального контексту або особливостей самої дитини. Однак певна негативна тенденція спостерігається щодо зв'язку між симбіотичним ставленням батьків і зайвою концентрацією на дитині (r = -0,173), що свідчить про те, що чим більше батьки схильні до симбіотичних відносин, тим менше вони концентруються на дитині у спосіб, який можна розглядати як гіперопіку. Це може свідчити про те, що симбіоз не завжди означає надмірну увагу до всіх аспектів життя дитини, а швидше формується як певний тип емоційного зв'язку, що не обов'язково супроводжується тотальним контролем.

У ході кореляційного аналізу було виявлено, що рівень сімейної згуртованості має значущі позитивні взаємозв'язки з низкою показників сімейної структури, тоді як рівень сімейної адаптації демонструє слабші кореляційні зв'язки та впливає на меншу кількість змінних. Це свідчить про те, що згуртованість родини є більш тісно пов'язаною із загальною організацією сімейного життя та стилем взаємодії її членів, у той час як адаптація більшою мірою може визначатися зовнішніми чинниками або особливостями функціонування сім'ї у мінливих обставинах (див. табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Кореляційний аналіз згуртованості та адаптації сім'ї зі сімейною структурою

Змінні	Рівень сімейної згуртованості	Рівень сімейної адаптації
Згуртованість	0,618*	0,232

Експресивність	0,607*	0,249
Конфлікт	-0,739*	-0,179
Незалежність	0,421*	0,179
Орієнтація на досягнення	0,433*	-0,073
Інтелектуально-культурна орієнтація	0,428*	-0,042
Орієнтація на активний відпочинок	0,728*	0,244
Морально-духовні аспекти	0,491*	0,327*
Організація	0,321*	0,155
Контроль	0,314*	0,116

Примітка «» - рівень статистичної значущості $p<0,05$*

Одним із найсильніших кореляційних зв'язків є зв'язок між рівнем сімейної згуртованості та таким показником сімейної структури, як згуртованість ($r = 0,618$, $p<0,05$), що підтверджує логічне припущення про те, що внутрішня єдність родини є ключовим чинником загальної згуртованості її членів. Аналогічний значущий зв'язок спостерігається між рівнем сімейної згуртованості та експресивністю ($r = 0,607$, $p<0,05$), що свідчить про те, що родини з більш високим рівнем згуртованості характеризуються відкритістю у вираженні емоцій, що, у свою чергу, може сприяти формуванню довірливих стосунків між членами сім'ї.

Важливою є також негативна кореляція між рівнем сімейної згуртованості та конфліктністю ($r = -0,739$, $p<0,05$), що означає, що у сім'ях із високим рівнем згуртованості конфлікти виникають значно рідше. Це може пояснюватися тим, що у таких родинах існує більш розвинена культура взаєморозуміння, а також механізми емоційної підтримки, які допомагають уникати конфліктів або ефективно їх розв'язувати. Водночас низький рівень згуртованості може створювати передумови для підвищеної конфліктності, оскільки члени сім'ї можуть почуватися менш включеними у спільний простір і мати різні підходи до розв'язання проблем.

Окрім цього, виявлено позитивні кореляційні зв'язки між рівнем сімейної згуртованості та такими показниками, як незалежність ($r = 0,421$, $p<0,05$), орієнтація на досягнення ($r = 0,433$, $p<0,05$), інтелектуально-культурна орієнтація ($r = 0,428$, $p<0,05$) та орієнтація на активний відпочинок

(r = 0,728, p<0,05). Це вказує на те, що у сім'ях, які мають високий рівень згуртованості, спостерігається прагнення до розвитку як інтелектуальних, так і фізичних активностей, що може сприяти гармонійному розвитку дитини. Особливо сильний зв'язок з активним відпочинком свідчить про те, що згуртовані родини частіше проводять спільний час у діяльності, яка сприяє зміцненню родинних зв'язків.

Щодо рівня сімейної адаптації, він продемонстрував значущі кореляційні зв'язки лише з морально-духовними аспектами (r = 0,327, p<0,05), що може означати, що родини, які мають більш виражені морально-етичні цінності, краще адаптуються до змін та складних життєвих ситуацій. Це може бути пов'язано з тим, що наявність спільних духовних чи моральних принципів сприяє формуванню внутрішньої підтримки у сім'ї, що дозволяє її членам краще справлятися з труднощами.

Кореляція рівня сімейної згуртованості з організацією сімейного життя (r = 0,321, p<0,05) та контролем (r = 0,314, p<0,05) вказує на те, що у згуртованих сім'ях існує більш чітка структура взаємовідносин та певний рівень регуляції поведінки її членів. Це може свідчити про те, що згуртованість не лише сприяє теплим взаєминам, але й створює умови для певного порядку та дисципліни в межах родини, що є важливим фактором для виховання дитини, особливо якщо вона має особливі потреби.

Рівень сімейної згуртованості безпосередньо пов'язаний із відкритістю у спілкуванні, рівнем активності, орієнтацією на розвиток та низьким рівнем конфліктності. Натомість рівень сімейної адаптації має менш виражені зв'язки з показниками сімейної структури, що може свідчити про те, що адаптація залежить від інших зовнішніх або ситуативних чинників, таких як соціальна підтримка або особливості соціально-економічного становища родини.

У ході кореляційного аналізу було виявлено, що рівень сімейної згуртованості та адаптації демонструє певні взаємозв'язки з типами батьківського ставлення, що дозволяє глибше зрозуміти особливості сімейної

взаємодії та її вплив на виховні процеси. Загалом результати свідчать про те, що деякі стилі батьківського ставлення можуть сприяти формуванню сприятливого сімейного клімату, тоді як інші можуть мати деструктивний вплив на загальну атмосферу в родині (див. табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Кореляційний аналіз згуртованості та адаптації сім'ї з типами батьківського ставлення

Змінні	Рівень сімейної згуртованості	Рівень сімейної адаптації
Прийняття-відкидання	0,263	0,234
Кооперація	0,336*	0,364*
Симбіоз	0,188	-0,116
Авторитарна гіперсоціалізація	0,083	0,029
Маленький невдаха	-0,324*	-0,386*

Примітка «» - рівень статистичної значущості $p<0,05$*

Одним із найсуттєвіших позитивних зв'язків є кореляція між рівнем сімейної згуртованості та кооперацією батьків ($r = 0,336$, $p<0,05$). Це свідчить про те, що у родинах, які характеризуються вищим рівнем згуртованості, батьки більш активно взаємодіють із дитиною, залучають її до спільних рішень та прагнуть до співпраці у вихованні. Такий стиль батьківського ставлення сприяє формуванню довірливих відносин, що є важливим фактором гармонійного розвитку дитини. Аналогічний, хоча і дещо сильніший зв'язок простежується між рівнем сімейної адаптації та кооперацією ($r = 0,364$, $p<0,05$), що підтверджує припущення про те, що батьки, які прагнуть до співпраці з дитиною, краще адаптуються до змінних умов сімейного життя та більш ефективно справляються з труднощами виховання.

Однак аналіз також виявив значущий негативний зв'язок між рівнем сімейної згуртованості та ставленням до дитини за типом «маленький невдаха» ($r = -0,324$, $p<0,05$), що означає, що у більш згуртованих родинах батьки рідше схильні сприймати дитину як слабку, нездатну до самостійності

або таку, що потребує постійного контролю. Це може пояснюватися тим, що у згуртованих сім'ях є більш підтримуюче середовище, в якому дитина отримує необхідний рівень довіри та можливостей для розвитку автономності. Подібний, хоча і дещо сильніший негативний зв'язок було виявлено між рівнем сімейної адаптації та цим типом батьківського ставлення ($r = -0,386$, $p<0,05$). Це означає, що в сім'ях, які мають вищий рівень адаптації, батьки рідше сприймають дитину як безпорадну і більш схильні до формування у неї самостійності та відповідальності за власні дії.

Щодо інших типів батьківського ставлення, зв'язки з рівнем сімейної згуртованості та адаптації виявилися менш вираженими або статистично незначущими. Наприклад, симбіоз не має значущого зв'язку із сімейною згуртованістю ($r = 0,188$, $p>0,05$) і демонструє слабкий негативний зв'язок із адаптацією ($r = -0,116$, $p>0,05$), що свідчить про те, що надмірно тісний емоційний зв'язок між батьками та дитиною не є ключовим фактором, який впливає на загальну стабільність сімейної системи. Подібна ситуація спостерігається і щодо авторитарної гіперсоціалізації, яка має дуже слабкі кореляції з рівнем сімейної згуртованості ($r = 0,083$, $p>0,05$) та адаптації ($r = 0,029$, $p>0,05$). Це може вказувати на те, що жорсткі виховні методи не є тісно пов'язаними з загальним сімейним кліматом, хоча в окремих випадках вони можуть сприяти підвищенню рівня контролю у сім'ї.

Тенденція до сприйняття дитини як «маленького невдахи» має негативний вплив на сімейну гармонію, що вказує на необхідність корекції таких виховних підходів для підвищення рівня автономності дитини та загального психологічного комфорту у родині. Відсутність значущих зв'язків між рівнем сімейної згуртованості чи адаптації та симбіозом чи авторитарною гіперсоціалізацією свідчить про те, що ці стилі батьківського ставлення можуть функціонувати незалежно від загального стану сім'ї, визначаючись іншими факторами, такими як особистісні характеристики батьків або специфіка виховання дитини з особливими потребами.

У ході кореляційного аналізу було виявлено, що певні аспекти сімейної структури мають статистично значущі взаємозв'язки з типами батьківського ставлення, що дозволяє глибше зрозуміти характер взаємодії між батьками та дітьми з особливими потребами. Аналіз показав, що найбільш суттєвими є зв'язки між рівнем конфліктності в сім'ї та кількома ключовими типами батьківського ставлення, що може свідчити про те, що негативна атмосфера в родині безпосередньо впливає на сприйняття батьками своєї дитини і стиль виховання (див. табл. 2.24).

Таблиця 2.24

Кореляційний аналіз типів батьківського ставлення зі сімейною структурою

Змінні	Прийняття-відкидання	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха
Згуртованість	0,196	0,112	0,211	0,162	-0,197
Експресивність	0,157	0,203	0,112	0,247	-0,280*
Конфлікт	-0,391*	-0,182	-0,357*	-0,025	0,301*
Незалежність	0,122	0,004	0,097	0,208	-0,012
Орієнтація на досягнення	0,117	0,064	0,169	-0,151	-0,144
Інтелектуально-культурна орієнтація	0,148	0,135	0,140	-0,041	0,040
Орієнтація на активний відпочинок	0,117	0,321*	0,077	-0,054	-0,355*
Морально-духовні аспекти	0,290*	0,147	0,018	-0,053	-0,303*
Організація	0,086	0,219	0,352*	0,444*	-0,175
Контроль	0,254	0,016	0,308*	0,305*	-0,089

Примітка «» - рівень статистичної значущості $p<0,05$*

Одним із найсильніших негативних зв'язків є кореляція між рівнем конфліктності та прийняттям-відкиданням ($r = -0,391$, $p<0,05$). Це свідчить

про те, що в сім'ях, де частіше виникають конфлікти, батьки менш схильні приймати дитину такою, якою вона є, що може сприяти емоційному відчуженню та зниженню рівня підтримки. Подібна тенденція простежується у зв'язку між конфліктом і симбіозом ($r = -0,357$, $p<0,05$), що може свідчити про те, що сімейні суперечності заважають формуванню тісного емоційного зв'язку між батьками та дитиною, знижуючи рівень взаємної довіри. Водночас конфлікт демонструє позитивний зв'язок із ставленням до дитини за типом «маленький невдаха» ($r = 0,301$, $p<0,05$), що вказує на те, що в конфліктних сім'ях батьки частіше сприймають дитину як слабку та нездатну до самостійності, що може призводити до надмірної опіки та обмеження її ініціативності.

Окрім конфліктності, значущі зв'язки були виявлені між рівнем експресивності у сім'ї та ставленням до дитини за типом «маленький невдаха» ($r = -0,280$, $p<0,05$), що вказує на те, що у сім'ях, де існує вільне вираження емоцій, батьки рідше схильні сприймати дитину як слабку. Це може пояснюватися тим, що в таких сім'ях підтримується відкритий діалог, що сприяє розвитку у дитини впевненості у власних силах і незалежності від надмірної батьківської опіки.

Цікаві результати було отримано щодо взаємозв'язку між сімейною організацією та деякими типами батьківського ставлення. Зокрема, організація у сім'ї позитивно корелює із симбіозом ($r = 0,352$, $p<0,05$) та авторитарною гіперсоціалізацією ($r = 0,444$, $p<0,05$). Це може свідчити про те, що у більш організованих сім'ях, де є чітка структура і правила, батьки частіше демонструють жорсткі виховні підходи та прагнуть до контролю поведінки дитини, що, у свою чергу, може сприяти формуванню симбіотичних відносин між батьками та дітьми. Подібна тенденція спостерігається і в показнику контролю, який також має позитивні кореляції з симбіозом ($r = 0,308$, $p<0,05$) та авторитарною гіперсоціалізацією ($r = 0,305$, $p<0,05$). Це вказує на те, що у сім'ях, де контроль є важливою складовою виховання, батьки частіше схильні як до жорсткого регулювання поведінки

дитини, так і до надмірної емоційної прив'язаності, що може обмежувати розвиток самостійності дитини.

Окремої уваги заслуговує позитивний зв'язок між морально-духовними аспектами сім'ї та прийняттям дитини ($r = 0,290$, $p<0,05$). Це означає, що в сім'ях, де більше уваги приділяється моральним і духовним цінностям, батьки частіше схильні приймати дитину такою, якою вона є, що сприяє більш гармонійним взаєминам. Водночас цей показник має негативну кореляцію зі ставленням до дитини як до «маленького невдахи» ($r = -0,303$, $p<0,05$), що може свідчити про те, що батьки, які орієнтуються на морально-етичні принципи, менш схильні до надмірного захисту дитини та обмеження її самостійності.

Значуща позитивна кореляція була виявлена між орієнтацією сім'ї на активний відпочинок та кооперацією батьків ($r = 0,321$, $p<0,05$), що свідчить про те, що в сім'ях, які приділяють увагу спільному проведенню часу, батьки частіше взаємодіють із дитиною на партнерських засадах. Водночас цей показник має негативний зв'язок із ставленням до дитини як до «маленького невдахи» ($r = -0,355$, $p<0,05$), що вказує на те, що у сім'ях, які активно залучають дитину до спільних занять, батьки рідше сприймають її як слабку або таку, що потребує постійного нагляду.

Високий рівень конфліктності у сім'ї пов'язаний зі зниженим рівнем прийняття дитини та підвищеним рівнем авторитарності й сприйняття її як слабкої. Водночас такі фактори, як експресивність, морально-духовні цінності та активний відпочинок у сім'ї, сприяють більш гармонійним взаєминам та формуванню позитивного ставлення до дитини. Це підкреслює важливість створення у сім'ї сприятливого емоційного клімату, який допомагає уникнути деструктивних моделей взаємодії та сприяє розвитку у дитини впевненості у власних силах.

2.4. Практичні рекомендації

Формування позитивного батьківського ставлення до дитини є ключовим завданням у роботі спеціалістів, які працюють з родинами, що виховують дітей з особливими потребами. Отримані результати емпіричного дослідження продемонстрували, що середній рівень прийняття дитини батьками є помірним (5,38 бала), а показник кооперації (4,87 бала) свідчить про недостатню включеність у взаємодію з дитиною. Водночас, спостерігається тенденція до зайвої емоційної дистанції, що може бути наслідком високого рівня стресу, відсутності навичок емоційної взаємодії або внутрішніх психологічних бар'єрів. Відповідно, одним із ключових завдань є використання стратегій психологічної підтримки, які сприятимуть підвищенню рівня прийняття дитини батьками.

Ефективною стратегією є проведення тренінгів та психопросвітницьких занять для батьків, спрямованих на формування усвідомленого прийняття своєї дитини з усіма її особливостями. У процесі такої роботи важливо наголошувати на розумінні індивідуальних потреб дитини, її можливостей і потенціалу розвитку. Особливої уваги потребує робота із батьками, які демонструють тенденцію до відкидання або нерозуміння особливостей своєї дитини, оскільки саме у таких випадках може зростати емоційна дистанція та виникати проблеми у взаємодії. За даними дослідження, майже 15,4% респондентів мають низький рівень прийняття дитини, що вказує на необхідність впровадження індивідуальних психологічних консультацій, спрямованих на розвиток емоційної чуйності та покращення сприйняття особистості дитини.

Важливим завданням є також підвищення рівня кооперації у взаємодії між батьками та дітьми. Виявлений у дослідженні середній рівень кооперації (51,9%) свідчить про те, що не всі батьки активно залучають дитину до спільної діяльності або враховують її думку під час ухвалення важливих рішень. Це може бути пов’язано як із обмеженими можливостями самої дитини, так і з відсутністю навичок ефективної комунікації у батьків. Для подолання цієї проблеми рекомендується впровадження програм

батьківського навчання, які включають розвиток навичок активного слухання, ефективного діалогу та побудови довірливих взаємин між батьками та дітьми. Спеціалісти, які працюють з батьками, можуть використовувати методики спільного прийняття рішень, залучення дитини до сімейних активностей, що сприятиме формуванню відчуття спільності та взаєморозуміння.

Ще одним важливим аспектом є запобігання надмірному контролю та корекція батьківських стратегій, пов'язаних із авторитарною гіперсоціалізацією. Виявлені у дослідженні дані свідчать про те, що 23,1% батьків мають високий рівень авторитарної гіперсоціалізації, що може обмежувати самостійність дитини та перешкоджати її розвитку. Надмірний контроль часто є наслідком підвищеної тривожності батьків або прагнення захистити дитину від зовнішніх ризиків, що у свою чергу може створювати для дитини бар'єри у процесі соціалізації. Одним із ефективних методів корекції цього стилю взаємодії є психотерапевтична робота, спрямована на зниження рівня тривожності батьків, розвиток довіри до дитини та усвідомлення важливості її самостійності.

Рекомендується також використання групової роботи з батьками, де вони можуть обговорювати свої переживання та труднощі, отримувати підтримку та обмінюватися досвідом. Це сприятиме формуванню більш гнучкого стилю виховання, що включає баланс між контролем та підтримкою дитини. Особливу увагу слід приділити сім'ям, де батьки демонструють жорсткі виховні практики, оскільки високий рівень авторитарності може сприяти підвищенню емоційної дистанції та конфліктності у взаєминах. Крім того, необхідно підвищувати рівень психологічної обізнаності батьків про вплив надмірного контролю на емоційний стан дитини та можливі наслідки таких виховних підходів у довгостроковій перспективі.

Формування позитивного сімейного клімату є важливим завданням для батьків, які виховують дітей з особливими потребами, оскільки воно безпосередньо впливає на рівень сімейної згуртованості, психологічний

комфорт усіх членів родини та ефективність виховання. Одним з ключових аспектів у цьому процесі є розвиток навичок емоційної експресивності та зниження рівня конфліктності в сім'ї. Згідно з отриманими даними емпіричного дослідження, рівень конфліктності у сім'ях має значний вплив на батьківсько-дитячі взаємини, оскільки високий рівень конфліктності корелює зі зниженим прийняттям дитини, підвищеним рівнем авторитарної гіперсоціалізації та тенденцією до сприйняття дитини як слабкої. Водночас позитивна емоційна експресивність сприяє зміцненню зв'язків між членами родини, дозволяючи більш відкрито висловлювати почуття та розв'язувати конфліктні ситуації конструктивним шляхом. Практичні рекомендації для спеціалістів, які працюють з батьками, повинні включати навчання методам ефективної комунікації, розвиток навичок активного слухання, опанування технік ненасильницького спілкування та управління емоціями у стресових ситуаціях. Важливим підходом у корекційній роботі з сім'ями є впровадження тренінгів емоційної регуляції, які допоможуть батькам розпізнавати та контролювати власні емоційні реакції, що, у свою чергу, сприятиме зниженню рівня конфліктності в сімейному середовищі.

Ще одним важливим фактором є підтримка активної участі обох батьків у вихованні дитини. Отримані результати дослідження вказують на те, що у багатьох сім'ях спостерігається нерівномірний розподіл виховних обов'язків, що може створювати додатковий емоційний тягар для одного з батьків, переважно матері. Виявлений високий рівень незадоволеності роллю господині будинку та відчуття самопожертви у ролі матері свідчать про те, що значна частина батьків, особливо матерів, відчувають перевантаженість відповідальністю за виховання дитини, що може призводити до емоційного вигорання та зниження ефективності виховного процесу. Для вирішення цієї проблеми спеціалісти можуть рекомендувати індивідуальну та групову психотерапевтичну підтримку для обох батьків, спрямовану на усвідомлення важливості спільного виховання, а також організовувати консультації щодо розподілу обов'язків у сім'ї. Особливо важливим є залучення батька до

процесу виховання, оскільки це знижує навантаження на матір, та й сприяє більш гармонійному розвитку дитини та формуванню у неї стійкої моделі соціальних взаємодій. Дослідження також вказують на те, що байдужість одного з батьків або його недостатня включеність у сімейне життя негативно впливає на рівень сімейної згуртованості та адаптації, тому особливу увагу слід приділити мотивації та створенню умов для активної участі обох батьків у процесі виховання.

Залучення сім'ї до спільної діяльності є ще одним важливим напрямком підвищення рівня адаптації та згуртованості. Як показали результати емпіричного дослідження, високий рівень сімейної згуртованості позитивно корелює з орієнтацією на активний відпочинок, морально-духовними аспектами, організацією та експресивністю в сімейному середовищі. Це свідчить про те, що спільна діяльність є важливим фактором формування міцних сімейних зв'язків і сприяє створенню підтримуючого середовища для дитини. Для цього спеціалісти можуть рекомендувати сімейні терапевтичні сесії, орієнтовані на спільне виконання завдань, які сприяють розвитку довіри та співпраці між членами родини. Також доцільним є впровадження сімейних клубів та інтеграційних заходів, де батьки можуть ділитися досвідом виховання, а також брати участь у командних іграх, творчих майстер-класах, спортивних активностях. Організація таких заходів допоможе знизити рівень ізоляції, яку нерідко відчувають батьки дітей з особливими потребами, та сприятиме формуванню більш позитивного погляду на власну сімейну ситуацію. Окрім цього, спеціалісти можуть рекомендувати батькам розроблення сімейних традицій, спільне планування дозвілля та регулярне проведення сімейних ритуалів, що сприятиме зміцненню почуття єдності та покращенню загального емоційного клімату в сім'ї.

У процесі виховання дитини з особливими потребами батьки стикаються з численними викликами, які можуть негативно впливати на їхній емоційний стан і загальний психологічний добробут. Високий рівень

відповідальності, необхідність поєднання різних соціальних ролей та часте зіткнення з труднощами адаптації можуть призводити до розвитку емоційного вигорання. З метою підтримки батьків доцільно впроваджувати психопросвітницькі заходи, групові та індивідуальні програми психологічної допомоги, спрямовані на підвищення стресостійкості та розвиток особистісних ресурсів.

Надання психопросвітницьких тренінгів є важливим інструментом формування у батьків адекватного розуміння особливостей виховання дитини з особливими потребами. Відсутність достовірної інформації та недостатня обізнаність щодо специфіки розвитку дитини можуть спричиняти підвищену тривожність, почуття невпевненості та страху перед майбутнім. Проведення тренінгів із залученням фахівців у сфері дитячої психології, нейропсихології, дефектології та педагогіки допоможе батькам краще усвідомити потреби своєї дитини, а також опанувати ефективні стратегії виховання. Зокрема, результати емпіричного дослідження засвідчили, що значний відсоток батьків схильні до авторитарної гіперсоціалізації або зайвої концентрації на дитині, що може обмежувати її самостійність. Тому важливим аспектом психопросвіти є навчання батьків гнучкості у виховних підходах, що сприятиме розвитку у дітей незалежності та саморегуляції.

Організація груп взаємопідтримки та психологічного консультування є ще одним дієвим механізмом допомоги батькам, який дозволяє знизити рівень емоційного виснаження та підвищити їхню здатність адаптуватися до складних життєвих обставин. Соціальна підтримка є важливим чинником у профілактиці емоційного вигорання, оскільки спілкування з людьми, які мають подібний досвід, сприяє зниженню почуття ізольованості та самотності. В ході дослідження було встановлено, що значна частина батьків відчуває нестачу залученості партнера у виховання дитини, а також має труднощі у встановленні рівноправних партнерських стосунків із дитиною. У цьому контексті участь у групах взаємопідтримки дозволяє батькам отримати необхідну емоційну підтримку, обмінятися досвідом та навчитися

ефективнішим стратегіям управління стресом. Окрім цього, індивідуальні консультації з психологами можуть допомогти батькам усвідомити та опрацювати власні емоційні труднощі, що, у свою чергу, позитивно вплине на якість їхніх взаємин із дитиною.

Створення індивідуальних програм роботи з батьками є необхідним для розвитку їхньої стресостійкості та особистісних ресурсів. Оскільки кожна сім'я має власні унікальні особливості, універсальні підходи не завжди є ефективними. Під час емпіричного дослідження було виявлено, що значна частина батьків відчуває високу напругу через необхідність самопожертви та обмеження власних інтересів рамками сім'ї, що може призводити до емоційного виснаження. Індивідуальні програми психологічної підтримки можуть включати техніки управління стресом, розвиток навичок емоційної регуляції, опрацювання почуття провини та навчання ефективним методам подолання конфліктних ситуацій. Особливо важливим є впровадження програм, що спрямовані на розвиток навичок самопідтримки та збереження власного емоційного ресурсу, оскільки емоційне благополуччя батьків безпосередньо впливає на їхню здатність надавати якісну підтримку дитині.

Отже, комплексний підхід до психологічної підтримки батьків, що включає психопросвіту, групову взаємодію та індивідуальні програми, є важливим чинником у зниженні рівня емоційного вигорання та підвищенні ефективності виховання дітей з особливими потребами. Забезпечення емоційного добробуту батьків покращує їхню якість життя, а також сприяє гармонійному розвитку дитини та зміцненню сімейних взаємин.

Висновки до другого розділу

У ході емпіричного дослідження психологічних особливостей організації батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами було встановлено ряд важливих закономірностей, що відображають специфіку сімейної взаємодії, емоційного клімату та виховних стратегій батьків.

По-перше, результати дослідження показали, що більшість батьків демонструють середній рівень прийняття своєї ролі в сім'ї, що свідчить про їхню усвідомлену відповідальність за виховання дитини, але разом з тим, відсутність вираженого емоційного піднесення або надмірної включеності в сімейні ролі. Відсутність високих показників може свідчити про емоційну втому, що є типовим явищем у сім'ях, які виховують дітей з особливими потребами.

По-друге, було виявлено, що рівень оптимального емоційного контакту між батьками та дітьми є відносно високим, проте має значні варіації. Найбільші труднощі спостерігаються у сфері партнерських відносин та рівності у взаємодії між батьками та дітьми, що може бути пов'язано з домінуванням авторитарних виховних стратегій або підвищеною емоційною напруженістю. Водночас, значна частина батьків демонструє достатньо високий рівень вербалізації та стимулювання активності дитини, що є позитивним аспектом у вихованні.

По-третє, аналіз показників зайвої емоційної дистанції між батьками та дітьми виявив певні тривожні тенденції. Частина респондентів демонструє підвищену дратівливість та емоційну віддаленість у взаємодії з дитиною, що може бути наслідком високого рівня стресу, емоційного вигорання або недостатньої соціальної підтримки. Виявлена тенденція до надмірного контролю також вказує на можливі труднощі у формуванні довірливих та гармонійних взаємин.

По-четверте, дослідження показало, що більшість батьків мають середній рівень зайвої концентрації на дитині, що проявляється у прагненні створити для дитини безпечне середовище, інколи шляхом надмірної турботи, контролю або обмеження її соціальних контактів. Така тенденція, хоч і має певні позитивні аспекти, водночас може гальмувати розвиток автономності дитини та її соціальної адаптації.

По-п’яте, аналіз сімейної згуртованості та адаптації виявив значну варіативність між сім’ями. Близько третини респондентів демонструють

високий рівень сімейної згуртованості, що позитивно впливає на емоційний клімат у сім'ї, проте у значної частини батьків рівень згуртованості залишається середнім або низьким. Це свідчить про труднощі у підтриманні взаємної емоційної підтримки та необхідність впровадження заходів для зміцнення сімейних зв’язків.

По-шосте, кореляційний аналіз показав, що рівень сімейної згуртованості пов'язаний із експресивністю та рівнем активності сімейного життя, тоді як низький рівень згуртованості пов’язаний з високою конфліктністю та емоційним дистанціюванням батьків від дитини. Важливу роль у підтриманні гармонійного сімейного клімату відіграють морально-духовні цінності, які сприяють підвищенню рівня прийняття дитини та зменшенню проявів надмірної опіки.

По-сьоме, аналіз типів батьківського ставлення показав, що більшість батьків демонструють середній рівень кооперації та прийняття дитини, проте виявлена тенденція до авторитарної гіперсоціалізації та сприйняття дитини як слабкої, що може обмежувати її ініціативність та самостійність. Виявлено також, що сім’ї з вищим рівнем згуртованості рідше схильні до сприйняття дитини як «маленького невдахи», що свідчить про важливість підтримки сімейної єдності у формуванні позитивного батьківського ставлення.

Загалом отримані результати вказують на необхідність комплексної психологічної підтримки сімей, які виховують дітей з особливими потребами. Оптимізація батьківських стратегій, зменшення рівня емоційної дистанції, розвиток кооперації у взаємодії з дитиною та запобігання надмірному контролю можуть сприяти покращенню емоційного клімату в родині та загальному благополуччю як батьків, так і дітей. Також важливим є впровадження програм психологічної просвіти та підтримки батьків для зниження рівня стресу, профілактики емоційного вигорання та розвитку стресостійкості, що є ключовими факторами у гармонізації сімейних відносин.

ВИСНОВКИ

Відповідно меті та поставленим завданням дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. У ході теоретичного аналізу наукової літератури з проблематики батьківських стосунків з дітьми з особливими потребами було встановлено, що дитячо-батьківські взаємини є визначальним чинником психологічного розвитку дитини, її соціальної адаптації та емоційного благополуччя. У сучасній психології батьківські стосунки розглядаються як складна система емоційної, поведінкової та когнітивної взаємодії, що формується під впливом виховних стратегій, рівня прив'язаності та міжособистісної комунікації.

Дослідження засвідчили, що якість цих стосунків безпосередньо впливає на особистісний розвиток дитини, зокрема на її емоційну регуляцію, самооцінку та формування соціальних навичок. Виявлено, що в сім'ях, які виховують дітей з особливими потребами, рівень батьківського стресу є вищим порівняно із сім'ями, де виховуються нейротипові діти. Підвищений рівень стресу серед батьків зумовлений необхідністю адаптації до специфічних потреб дитини, що може впливати на стиль виховання та емоційний клімат у родині.

2. Результати емпіричного дослідження засвідчили наявність низки специфічних особливостей у батьківських стосунках з дітьми з особливими потребами. Аналіз ставлення до сімейної ролі виявив значну варіативність у сприйнятті батьками своєї ролі. Загальний рівень задоволеності сімейною роллю виявився середнім, проте серед окремих аспектів спостерігається високий рівень самопожертви, домінування матері у виховному процесі та обмеження особистих інтересів батьків рамками сім'ї. Виявлено, що значна частина матерів зазнає підвищеного навантаження через недостатню залученість чоловіка у виховання дитини, що може спричиняти емоційне вигорання.

Аналіз оптимального емоційного контакту між батьками та дітьми продемонстрував загалом позитивну тенденцію, хоча спостерігаються

індивідуальні відмінності. Високий рівень показників вербалізації та стимулювання мовних проявів свідчить про активне спілкування між батьками та дітьми. Водночас рівень партнерських відносин та зрівняльного ставлення батьків до дітей є нижчим, що може свідчити про збереження авторитарних моделей взаємодії.

Встановлено, що у частини сімей спостерігається підвищений рівень емоційної дистанції. Найбільш поширеними проявами є підвищена дратівливість та схильність до суворого контролю поведінки дитини. Це може бути наслідком стресу та психологічного навантаження, зумовленого вихованням дитини з особливими потребами.

Окремим аспектом виявлено підвищену концентрацію батьків на дитині, що виражається у надмірній турботі, контролі та обмеженні соціальних контактів дитини. Така гіперопіка, хоча й спрямована на забезпечення безпеки та комфорту дитини, може створювати перешкоди для її самостійного розвитку та соціальної адаптації.

3. У ході емпіричного дослідження було встановлено, що взаємозв’язки між психологічними показниками дитячо-батьківських стосунків у сім’ях з дітьми з особливими потребами мають складний та багатофакторний характер. Аналіз даних дозволив визначити ряд статистично значущих кореляцій між рівнем сімейної згуртованості, адаптації, характеристиками сімейної структури та типами батьківського ставлення.

Кореляційний аналіз показав, що рівень сімейної згуртованості має значущий позитивний зв’язок із показником «зайва емоційна дистанція з дитиною». Це свідчить про те, що у родинах із високим рівнем згуртованості спостерігається тенденція до збільшення емоційної дистанції між батьками та дитиною, що може бути зумовлено пріоритетом загальної сімейної системи над індивідуальними відносинами. Водночас цей зв’язок може вказувати і на компенсаторний механізм, за якого батьки, відчуваючи певну емоційну віддаленість від дитини, підвищують загальну згуртованість сім’ї.

Результати дослідження також виявили значущі кореляції між характеристиками сімейної структури та батьківсько-дитячими відносинами. Зокрема, рівень експресивності в сім'ї позитивно корелює із показником «зайва емоційна дистанція з дитиною», що свідчить про те, що відкритий вираз емоцій у родині не завжди сприяє зменшенню емоційної дистанції між батьками та дитиною. Зворотний зв'язок між рівнем конфліктності та зайвою емоційною дистанцією вказує на те, що у конфліктних сім'ях спостерігається більша емоційна залученість у стосунки з дитиною, що може бути зумовлено підвищеною увагою до неї в умовах внутрішньосімейних напружень. Крім того, було виявлено, що орієнтація сім'ї на активний відпочинок також корелює із зайвою емоційною дистанцією, що може свідчити про те, що спільна діяльність не завжди передбачає емоційно глибоку взаємодію між батьками та дітьми.

Щодо типів батьківського ставлення, найбільш значущим виявився зв'язок між рівнем кооперації батьків та показником «зайва емоційна дистанція з дитиною». Це може свідчити про те, що орієнтація на співпрацю та взаємодію з дитиною супроводжується певним рівнем емоційної віддаленості, що може бути результатом структурованих виховних підходів, які зосереджені на досягненні конкретних цілей, а не на емоційному зближенні. Водночас інші показники, такі як «прийняття-відкидання», «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація», не виявили значущих зв'язків із ключовими аспектами батьківсько-дитячих взаємин.

Дослідження також підтвердило значущі взаємозв'язки між рівнем сімейної згуртованості та типами батьківського ставлення. Було встановлено, що згуртованість сім'ї позитивно корелює із кооперацією батьків, що вказує на те, що у більш згуртованих родинах батьки частіше обирають партнерські стратегії взаємодії з дитиною. Водночас рівень сімейної згуртованості негативно корелює із ставленням до дитини за типом «маленький невдаха», що свідчить про те, що у згуртованих сім'ях батьки рідше сприймають дитину як слабку та безпорадну, сприяючи її автономії та самостійності.

Результати емпіричного дослідження підтверджують, що дитячо-батьківські взаємини в сім'ях з дітьми з особливими потребами залежать від ряду сімейних та психологічних чинників.

4. Розроблені практичні рекомендації ґрунтуються на отриманих емпіричних результатах і спрямовані на покращення батьківсько-дитячих стосунків у сім'ях, які виховують дітей з особливими потребами. Виявлені особливості прийняття дитини, рівня кооперації та емоційної дистанції між батьками та дітьми засвідчують необхідність впровадження спеціалізованих заходів психологічної підтримки.

Значна частина батьків демонструє тенденцію до надмірного контролю та авторитарної гіперсоціалізації, що може обмежувати самостійність дитини. Корекція цього стилю виховання можлива через психотерапевтичну роботу, спрямовану на зниження рівня тривожності батьків, усвідомлення важливості автономії дитини та розробку індивідуальних стратегій підтримки. Групові зустрічі та тренінги можуть сприяти зниженню рівня жорстких виховних практик, дозволяючи батькам знайти баланс між контролем і довірою.

Формування позитивного сімейного клімату є важливим фактором ефективного виховання дітей з особливими потребами. Виявлений у дослідженні зв'язок між конфліктністю у сім'ї та особливостями батьківського ставлення підкреслює необхідність навчання батьків методам ефективної комунікації, управління емоціями та конструктивного розв'язання конфліктів. Розвиток навичок емоційної експресивності, активного слухання та ненасильницького спілкування сприятиме покращенню взаємодії між членами родини та зниженню рівня напруги у стосунках.

Емоційне благополуччя батьків є важливою умовою гармонійного функціонування сім'ї. Виявлені труднощі, пов'язані з нерівномірним розподілом виховних обов'язків, підтверджують необхідність залучення обох батьків до процесу виховання. Психологічна підтримка, спрямована на

усвідомлення важливості партнерського підходу, може допомогти зменшити рівень перевантаженості та запобігти емоційному вигоранню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛА

1. Безлюдна Н. В., Калиновська І. С.. Організація роботи учителя початкової школи в інклюзивному освітньому середовищі. *Академічні візії,* 2023. (21).
2. Білан В., Лемещук М. Форми психолого-педагогічної підтримки батьків дітей з особливими освітніми потребами. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету,* 2020. (2), С.13-25.
3. Богач О. В. Особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами. Програмний комітет, 2024. 120 с.
4. Бончева Д. Вплив дитячо-батьківських відносин на конфліктність підлітків. Кваліфікаційна робота магістра: 053 Психологія, 2022. Запоріжжя. 56 с.
5. Борщ К. К. Особливості прояву стресу серед дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 2023. (1), С. 47-51.
6. Буковська О. О. Напрямки психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 12-16.
7. Варіна Г. Б., Царькова О. В. Психологічні засади супроводу сімей, які виховують дітей з інвалідизуючими захворюваннями. *Теорія і практика сучасної психології,* 2019 (5).
8. Гарбар В. В. Дитячо-батьківські стосунки як чинник розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку : кваліфікаційна робота бакалавра : 053 Психологія; Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2024. 71 с.
9. Данілавічютє Е.А. Інноваційна концепція визначення функціонально-мовленнєвих освітніх труднощів у осіб з особливими потребами. *Діти з особливими потребами: від рівних прав – до рівних можливостей: матеріали VII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології* (7-8.10.2021 року, м. Київ). К.: Симоненко О.І., 2021. С. 47-55.

10. Завітренко Д. Ж., Жигора І. В. Взаємодія фахівців із батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2022. (194). С. 116-120.
11. Ільчук О. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами та їхніх родин в умовах кризових викликів. *Проблеми реабілітації: зб. наук. праць* / редкол. : О.І.Форостян та ін. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. С. 18-23.
12. Кучер О. В. Психологічний супровід батьків дітей з особливими освітніми потребами : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2024. 84 с.
13. Литовченко С., Литовченко В. Фактори навколишнього середовища в рамках соціальної моделі розуміння особливих потреб. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 2022. 108(4), С.27-39.
14. Літвінов Р., Могиленко А., Пожидаєв М. Особливості фізичного та психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами (ооп). *Universum*, 2024. (14), С. 440-446.
15. Макулевич І., Угрин О., Кузьо О. Психологічний аналіз батьківсько-дитячих стосунків в мовах військового стану. 2023.
16. Малік О. І., Абизов В. А., Булгакова Т. В. Типологічні особливості дитячих просторів в інтер'єрах громадських закладів сімейного відвідування. *Art and Design*. 2022. №3. С. 111-119.
17. Мамчур І. В. Соціально-психологічний супровід дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. *Наукові записки. Серія: Психологія*, 2023. (1), С.39-44.
18. Мушкевич М., Тищук Д. Сім'я як система: психологічні особливості взаємодії з дітьми, що мають проблемну поведінку. Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021, 61 с.
19. Оксютович М. О., Сабадуха В. О. Психотравмуючий досвід дитини та особливості соціалізації при цьому. *Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія: Психологія*, 2023. 34(73), С. 58-65.

20. Пирог Г., Крошко Л. Особливості спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків. *Актуальні проблеми психічного здоров'я: Збірник наукових праць: за матеріалами Всеукраїнської студентської інтернет-конференції (25 травня 2023 р.)* Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. С. 76-80.
21. Повх В. І. Психологічні особливості реалізації сім'єю функції виховання дітей-першокласників. : кваліфікаційна робота магістра: 053 Психологія; Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2021. 79 с.
22. Прохоренко Л. І. Психологічний супровід дітей з особливими потребами та їхніх родин в умовах кризових викликів. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2021. 3(1), С. 1-6.
23. Реброва О. О. Дослідження родин, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 2021. (4), С.171-178.
24. Руденок А. І., Ільницька І. Є. Особливості стосунків в сім'ях з дітьми з розладами аутистичного спектру. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія,* 2022. (3), С.71-75.
25. Сіпко Л. О., Коваленко Є. І., Кириленко С. В., Лактіонова Г. М. Психологічні особливості корекції емоційних станів батьків дітей з особливими освітніми потребами. Адаптація до реалій політизованого українського суспільства, 2023. 105с.
26. Сорочан М. П. Особливості інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини в закладі дошкільної освіти: колективна монографія «Інклюзивний соціоосвітній простір: порівняльна характеристика європейського та українського досвіду». ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2023. С. 100-129.
27. Сушик Н. Особливості впливу сім'ї на соціалізацію дитини. *New pedagogical thought*, 2021. 105(1), С.64-70.

28. Тумік С. В. Стратегії розвитку психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами та її сім'ї : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : спец. 016 Спеціальна освіта; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 89 с.
29. Усатенко Г. В. Асистована комунікація як чинник прив'язаності в дитячо-батьківських стосунках: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії, спеціальність 053 Психологія. Інститут соціальної та політичної психології. 2024. С. 96.
30. Чеботарьова О. В., Гладченко І. В., Сухіна І. В. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними потребами. Київ. 2018. 123 с.
31. Черніченко Л. Характеристика та аналіз порушень мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. 11(3), С.47-51.
32. Чопик Л. І. Особливості формування батьківських позицій щодо прийняття дитини з особливостями психофізичного розвитку. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»* 2№. 2022. С. 36-41.
33. Швець Є. О. Особливості впливу батьківського виховання на ассертивність особистості в юнацькому віці. *Інноваційні проєкти для післявоєнного відновлення та розвитку України : зб. доп. Ювілейної 90-ї щорічної студентської наукової конференції, 17 квітня -20 травня 2023 р*. Київ, КНЕУ, 2023. С.75.
34. Шевчук В.В. Особливості дитячо-батьківських стосунків у родинах, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2021. № 1. С.139-145.
35. Шевчук В. В., Тесленко М. М. Дитячо-батьківські стосунки в сім'ях, які виховують дітей Із комплексними порушеннями розвитку. *Габітус.* Випуск 21. 2021. С. 223-227
36. Шимків А. Психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків в сім'ї, де часто хворіє дитина: кваліфікаційна робота на здобуття

освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 053 «Психологія». Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, 2024. 53 с.

37. Alghowinem S., Chen, H., Breazeal C., & Park H. Body Gesture and Head Movement Analyses in Dyadic Parent-Child Interaction as Indicators of Relationship. *2021 16th IEEE International Conference on Automatic Face and Gesture Recognition (FG 2021)*, P.01-05.
38. Amiyanti N. Early detection and stimulation interventions of growth and development in children character forming: systematic review. *Journal of Advanced Research in Medical and Health science*. 2023. P.27-34.
39. Azhari, A., Wong, A., Lim, M., Balagtas, J., Gabrieli, G., Setoh, P., & Esposito, G. Parents' Past Bonding Experience with Their Parents Interacts with Current Parenting Stress to Influence the Quality of Interaction with Their Child. *Behavioral Sciences*, 2020. 10.
40. Bakhita, J. Impact of Divorce on Parent-Child Relationships. *Journal of Advanced Sociology*. 2024. 5(2). P.43-54.
41. Ballesteros, I., Bulacoy, Z., Enriquez, E., Felisan, H., Halasan, C., Langcamon, A., Salinas, C., Epe, J., & Fudalan, M. Social Support and Perceived Stress among Parents of Children with Special Needs in Tagbilaran City, Bohol. *American Journal of Multidisciplinary Research and Innovation*. 2024. 3(3). P. 29-34.
42. Bhadelia, A., Barr, K., John, J., Jalaludin, B., Dissanyake, C., Williams, K., Woolfenden, S., & Eapen, V. (). Difficult Toddler Temperament – Prevalence and Associated Factors at 18-Month Follow-Up of a Birth Cohort. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 2024. 20, P. 967 - 977.
43. Bi, H., Liu, J., & Yan, R.. The Impact of Maternal Parenting Style on Sibling Relationships: A Transnational Study on Two-Child Families of China and the United Kingdom. *Journal of Comparative Family Studies*, 2022. 53, P. 426 - 448.

44. Biggs, E., & Snodgrass, M. Children's Perspectives on Their Relationships with Friends With and Without Complex Communication Needs. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 2020. 45, P. 81-97.
45. Bodden, D., & Matthijssen, D. A Pilot Study Examining the Effect of Acceptance and Commitment Therapy as Parent Counseling. *Journal of Child and Family Studies*, 2021. 30, P.978 - 988.
46. Brik, A., & Wang, Y. Parent–Child Relationship, Resilience Beliefs, Relationship Quality and Stress During the Pandemic in American Families: A Moderated Mediation Analysis. *Child & Family Social Work*. 2024.
47. Catama B., Domalanta M., Balmeo M., Ignacio T., Magat S. Empowering and Equipping Parents with the Basic Intervention Skills in Handling their Children with Special Learning Needs. *Texila International Journal of Academic Research*. 2024. 11(1). P.68-76.
48. Chin W., Chang H., & Chao K. Exploring Coping Strategies of Parents of Children With Autism Spectrum Disorder in Taiwan: A Qualitative Study. *Journal of Nursing Research*, 2023. 31, P.278.
49. Choi D., Park S., Lee K., Hong, H., & Kim, Y. AACessTalk: Fostering Communication between Minimally Verbal Autistic Children and Parents with Contextual Guidance and Card Recommendation. 2024. Article No: 556, P. 1 – 25.
50. Cowan P., & Cowan C. Mary Main's contributions to our family systems approach to interventions with parents of young children. *Attachment & human development*, 2024. P.1-12.
51. Dale N. Working with families of children with special needs: Partnership and practice. Routledge. 2008. 346p.
52. Datu, J., Tai, A., Valdez, J., To, P., Fung, W., Poon, K., Leung, M., & Lau, W. Stress Mindset Relates to Better Mental Health in Parents of Children With Special Needs: A Path Analysis Study. *Child & Family Social Work*. 2024.
53. De Froy, A., Sims, M., Sloan, B., Gajardo, S., & Rollins, P. Differential responses to child communicative behavior of parents of toddlers with

ASD. *Autism & Developmental Language Impairments*, 2021. Jan 24; 6:2396941520984892.

54. Delehanty, A., Lorio, C., Romano, M., Brown, J., Woods, J., & Wetherby, A. Social Communication and Parent Verbal Responsiveness Across Interaction Contexts in Toddlers on the Autism Spectrum. *American journal of speech-language pathology*, 2024. P. 1-17.
55. Dey, N., & Amponsah, B. (). Sources of perceived social support on resilience amongst parents raising children with special needs in Ghana. *Heliyon*, 2020. 6.
56. Di Folco, C., Guez, A., Peyre, H., & Ramus, F. Epidemiology of reading disability: A comparison of DSM-5 and ICD-11 criteria. *Scientific Studies of Reading*, 2021. 26, P. 337 - 355.
57. Dix, T. The affective organization of parenting: Adaptive and maladaptative processes. Psychological bulletin, 1991. 110(1), 3.
58. Dossal, S., Shahzadi, S., & Dossal, F. Impact of Family Counseling on Development of Special Children. *Voyage Journal of Educational Studies*. 2024.
59. Durmuşoğlu, M., İyi, T., & Taşdemir, C. The Relationship Between Parental Attitudes and Parent-Child Relationship. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2024. 61. P. 2214-2231.
60. Enache, R., & Mitu, I. Coping mechanisms of families of children's with special education needs. *Technium Social Sciences Journal*. 2022. 34(1), P. 84–89.
61. Fayerman, O. Social support for parents of children with special needs. *Bulletin of Alfred Nobel University Series «Pedagogy and Psychology»*. 2022. № 1 (23). P. 8-9.
62. Feriante, J., Shayani, A., Lauer, E., Pressman, A., & Rubin, E. Sibling Support Program: A Novel Peer Support Intervention for Parents, Caregivers and Siblings of Youth Experiencing Mental Illness. *Healthcare*, 2022. May 13;10(5):908.

63. Findling, Y., Barnoy, S., & Itzhaki, M.. “God gave you a special child because you are special”: difficulties, coping strategies, and parental burnout of Jewish mothers – a qualitative study. *Frontiers in Psychology*, 2023. 14 (11). P. 2883-2900.
64. Forostian, O., & Sokolova, H. Characteristics of emotional burnout of teachers who work with children with special educational needs. *Science and Education*. 2021. (2). P.53-59.
65. Fredes, D., Astudillo, P., & Lizama, M. Late start of early intervention in children with Down syndrome.. *Andes pediatrica : revista Chilena de pediatria*, 2021. 92 3, P. 411-419.
66. Freitag, C., Noterdaeme, M., Snippe, K., Schulz, P., Kim, Z., & Teufel, K. [Developmental Speech and Language Disorders According to ICD-11].. *Zeitschrift fur Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie*. 2021. 49(6). P.468-479.
67. Fu, M. The Importance of the Parent-child Relationship to Children's Psychological Development. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*. 2023. 6(1). P. 286-291.
68. George, C., & Aikins, J. Developing a secure base in family intervention: using the adult attachment projective system to assess attachment in family relationships. *Frontiers in Psychology*, 2023. Vol. 14: 1291661.
69. Gerber, Z., Davidovics, Z., & Anaki, D. The Relationship Between Self-Compassion, Concern for Others, and Parental Burnout in Child’s Chronic Care Management. *Mindfulness*. 2021; 12(12). P. 2920-2928.
70. Granqvist, P., & Duschinsky, R. Attachment Theory and Research. *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. 2021.
71. Heiman, T. Parents’ Voice: Parents’ Emotional and Practical Coping with a Child with Special Needs. *Psychology*, 2021. 12, P. 675-691.
72. Heiman, T. Parents’ Voice: Parents’ Emotional and Practical Coping with a Child with Special Needs. *Psychology*, 2021. 12, P. 675-691.

73. Hidayanti, M., Lita, L., & Agustin, M. The Role of Parents in Forming Children's Independence. *Journal of Education For Sustainable Innovation*. 2023. 1(1). P. 9-19.
74. Ho, R., & Chiu, W. Joint Painting for Understanding the Development of Emotional Regulation and Adjustment Between Mother and Son in Expressive Arts Therapy. 2020. P.127-146.
75. Issabayeva, Z., Sapargaliyeva, A., Shubayeva, G., Shalabayeva, K., & Ismagambetova, G. Psychological and Pedagogical Support for Parents of Children with Special Educational Needs. *Continuity in Education*, 2024. 5, P. 66 - 75.
76. Jia, Y. Exploring of Related Theories and Research of Adolescent Parent-Child Relationship. *International Journal of Frontiers in Sociology*. 2021. Vol. 3, Issue 2: P. 1-4.
77. Kleinschlömer, P., & Krapf, S. Parental separation and children's well-being: Does the quality of parent-child relationships moderate the effect?. *Journal of Social and Personal Relationships*, 2023. 40, P. 4197 - 4218.
78. Ko, E., & Kim, H. A Theoretical Study and Therapeutic Suggestion on Psychological Development of Children of Single Mothers: Focusing on Psychodynamic Theories and Parent-Child Interaction Therapy. *Korean Association For Learner-Centered Curriculum And Instruction*. 2022. 9(2). P.127-153.
79. Korniichuk, S. The role of parental attitude towards children in the formation of parent-child relations. *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy*. 2022.P. 117-123.
80. Kostanasios, L. Parenting styles and their impacts on children: A comparative study. *International Journal of Science and Research Archive*. 2024. 11(01), P. 765–767.
81. Lawrence, J. Child Relocation: Case Law, Social Science, and Practice Implications. Vol. 32, 2020. P. 383-412.

82. Lemay, K., Kogan, C., Rebello, T., Keeley, J., Bhargava, R., Sharan, P., Sharma, M., Kommu, J., Kishore, M., De Jesus Mari, J., Ginige, P., Buono, S., Recupero, M., Zingale, M., Zagaria, T., Cooray, S., Roy, A., & Reed, G. An international field study of the ICD-11 behavioural indicators for disorders of intellectual development.. *Journal of intellectual disability research : JIDR*. 2022. Volume66, Issue4 April 2022. P. 376-391.
83. Little, K., & Sockol, L. Romantic Relationship Satisfaction and Parent-Infant Bonding During the Transition to Parenthood: An Attachment-Based Perspective. *Frontiers in Psychology*, 2020. 11: 2068.
84. Mack, J., Brunke, L., Staudt, A., Kopp, M., Weise, V., & Garthus-Niegel, S. (). Changes in relationship satisfaction in the transition to parenthood among fathers. *PLOS ONE*, 2023. 18.
85. Makwana, H., Vaghia, K., Solanki, V., Desai, V., & Maheshwari, R. Impact of Parenting Styles and Socioeconomic Status on the Mental Health of Children. *Cureus*, 2023 Aug 23;15(8):e43988.
86. Maulida, I., & Abdurrahman, A. Parenting Patterns and Child Behavior. *Ascarya: Journal of Islamic Science, Culture, and Social Studies*. 2024. 4(1). P.135-146.
87. Miller, E. The Attachment Versus Differentiation Debate: Bringing the Conversation to Parent-Child Relationships.. *Family process*, 2023. Jun; 62(2) P. 483-498.
88. Musyaropah, U., Kusuma, N. A., Kurniawati, Putri, A. I., & Haibar, R. A. L. (2023). Parenting Styles of Mothers in Shaping Independence of Children with Special Needs. *Journal of Islamic Communication and Counseling*, *2*(1), P.1–15.
89. Ng, N., Dudeney, J., & Jaaniste, T. Parent–Child Communication Incongruence in Pediatric Healthcare. *Children*, 2023 Dec 28;11(1):39.
90. Pachița, I., & Gherguț, A. Perceived Stress, Mental Well-Being and Coping on Parents of Disabled Children from Mainstream and Special Schools. *Logos*

Universality Mentality Education Novelty: Social Sciences. 2023. 12(1). P.121-139.

91. Pajević, I., Žigić, N., Becirovic, E., & Pajević, A. Psychological Disorders in Childhood and Adolescent Age - New Classifications.. *Psychiatria Danubina*, 2020. 32 Suppl 3, P. 311-315.
92. Pérez, E., & Rubio, J. Parental Stress in Families with Children with Early Intervention Needs linked to Socio-Environmental Vulnerability. *Ansiedad y Estrés*. 2023. 29(2). P.71-7.
93. Petrica, E., & Pânișoară, G. The influence of dark triad-specific personality traits (Machiavellianism, narcissism, psychopathy) on parenting styles, and parental competence in raising and educating children. *Global Journal of Social Sciences Studies*. 2024. 10(2). P.68-75.
94. Phu, T., Miles, E., Dominguez, A., Hustedt, J., & Watamura, S. (2021). Characterizing Family Contextual Factors and Relationships with Child Behavior and Sleep Across the Buffering Toxic Stress Consortium. *Prevention Science*, 2021. P.18-29.
95. Potapiuk, L., & Koseniuk, M. The influence of parent-teacher interaction in forming the personality of a child with special educational needs. *»Scientific notes of the University» KROK»*. 2023.
96. Putri, P., & Nafi'ah, B. Implementasi Program Konseling Puspaga Balai RW terhadap Orang Tua Anak Berkebutuhan Khusus. *Reslaj: Religion Education Social Laa Roiba Journal*. 2023. Vol 6. No 12. (P.151-155.
97. Rahmah, M., Hadi, S., & Wahdini, E. The Influence of Roles, Parenting Patterns through Social Behavior on Children's Independence. *Journal of Advances in Education and Philosophy*. Mutia Rahmah et al., J Adv Educ Philos, July, 2022; 6(7): P. 352-359.
98. Ramzan, L., Rashid, A., Aziz, S., Batool, S., Yaqoob, S., Khan, M., & Chugtai, A. Parental Stress of Pakistani Families with Children who Have Developmental Disabilities. *Pakistan Journal of Medical and Health Sciences*. 2022. 6(18). P. 514-517.

99. Rathee, N., & Kumari, P. Parent-child relationship and academic achievement. *International journal of health sciences*. 2022.

100. Rauch-Anderegg, V., Kuhn, R., Milek, A., Milek, A., Halford, W., & Bodenmann, G. Relationship Behaviors across the Transition to Parenthood. *Journal of Family Issues*, 2020. 41, P. 483 - 506.

101. Regier, D., Goldberg, D., Reed, G., & Üstün, B.. DSM-5 and ICD-11 classifications. 2020, P.51-61.

102. Reilly, T., & Platz, L. Characteristics and challenges of families who adopt children with special needs: An empirical study. *Children and Youth Services Review*, 2003. 25(10), P.781-803.

103. Sandu, M., & Bîrzu, M. Emotional intelligence in children with special educational needs. *Technium Education and Humanities*. 2023.№6. P. 70-83.

104. Setiawati, R., Sunardi, S., & Yuwono, J. Parental support for independence of children with special needs in distance learning. 2021, P. 48-52.

105. Shaar, M., Almrahleh, E., Al-Shaar, A., Hammouri, Q., & Hamadin, K. Interpersonal Communication Model for Children with Special Needs. *Information Sciences Letters*. 2023. Vol.12. P. 2469-2474.

106. Shevchenko, V. Modern psychological and pedagogical methods for development of children with special educational needs. *Visnyk of the Lviv University. Series Pedagogics*. 2022. 3 (10). pp. 134-138.

107. Slavković, A. Acceptance and closeness as opposed to rejection and neglect as emotional aspects of a parent/child relation, and their influence on young person's mental health and his social competence. 2020, P.101-120.

108. Stoutjesdijk, R., Scholte, E. M., & Swaab, H. Special needs characteristics of children with emotional and behavioral disorders that affect inclusion in regular education. *Journal of emotional and behavioral disorders*, 2012. 20(2), P. 92-104.

109. Takahashi, Y., Pease, C., Pingault, J., & Viding, E. Genetic and environmental influences on the developmental trajectory of callous-

unemotional traits from childhood to adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 2020. 62, P. 414 - 423.

110. Taliei, Z., & Fard, M. Comparison of Cognitive and Emotional Deficiencies Between Parents of Children with Special Needs and Parents of Typically Developing Children. *The Iranian Journal of Neurodevelopmental Disorders*. 2023. *2*(4), P. 36-42.
111. Tambunan, R., Hanafi, D., & Ibrahim, F. The Influence of Family Communication Patterns on Parenting Agreements for Children with Special Needs. *LONTAR: Jurnal Ilmu Komunikasi*. Vol. 12 (1), 2024. P.274-283.
112. Taneja, S., & Kumar, N. From A Child To A Parent- A Changing Perspectives Of Parent – Child Relationship. 2021.
113. Tantiani, F. Involvement of Parents in Children with Special Needs Intervention. *Jurnal Sains Psikologi*. 2020. Vol.9.№1. P.39-45.
114. Taylor, E. Genetic and Environmental Influences on Early Development. 2021, P. 213-264.
115. Tokaruk, L. Formation of social competency in children with special educational needs of ict. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social work*. 2020.
116. Tommasi, M., Arnò, S., Saggino, A., & Sergi, M. Exploring Parent-Child Traits and Relationship Quality: A Network Study. *The Family Journal*. 2024. 32(4).
117. Vania, M., & Meisyaroh, S. The Role of Parents in Forming The Self-Concept of Children with Special Needs when Interacting in The Community. *Jurnal Komunikasi dan Bisnis*. Vol. 11 No. 2 November 2023. P. 263-275.
118. Velasco-Rauda, V., & Castillo-Martínez, J. Relationship between parenting styles and socio-emotional skills in childhood: Documented review. *Journal of Basic and Applied Psychology Research*. 2024. 5(10), P. 8–13.

119. Wahab, R., & Ramli, F. Psychological distress among parents of children with special needs. *International Journal of Education, Psychology and Counseling*. 2022. 7(46). P.498-511.

120. Wang, C. Parent-Child Relationship Among College Students. *2020 International Conference on Educational Training and Educational Phenomena (ICETEP2020)*. 2020. P.485-489.

121. Wu, J., Zha, S., & Yang, C. Can relationship patterns be transferred? The influence of parent-child attachment on interpersonal harmony among adolescents. *Vektor nauki Tol'yattinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Pedagogika i psihologiya*. 2023.

122. Xu, J., & Zhang, Y. Analysis of Temperament Characteristics of Preschool Children and Their Influences on Parent-Child Relationships with SPSS26.0. *2023 IEEE 11th Joint International Information Technology and Artificial Intelligence Conference (ITAIC)*, 2023.11, P.1-5.

123. Zdun-Ryżewska, A., Nadrowska, N., Błażek, M., Białek, K., Zach, E., & Krywda-Rybska, D. Parent's Stress Predictors during a Child's Hospitalization. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18. 2021 Nov 16;18(22):12019.

124. Zhang, X., & Grant, A. Parent–Child Relationships from Adolescence to Adulthood: An Examination of Children's and Parent's Reports of Intergenerational Solidarity by Race, Ethnicity, Gender, and Socioeconomic Status from 1994–2018 in the United States. *Social Sciences*. 2023. 12(5), P.266.